

Моя неймовірна подруга
Елена Ферранте

Чи існує жіноча дружба? Ніжна Елена й запальна Ліла зростають на вузьких вуличках робітничого району Неаполя. На дворі 1950-ті, і світ не надто приязно ставиться до подруг-розумниць, які вирішили за будь-яку ціну розбагатіти й вирватися на справжній простір. Вони в усьому будуть найкращі – найрозумніші, найкрасивіші, найпопулярніші. І завжди одна – на крок попереду другої...

Елена Ферранте

Моя неймовірна подруга

© Edizioni e/o, 2011

© Nemiro Ltd, видання українською мовою, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2016

Моя неймовірна подруга

ГОСПОДЬ:

Приходь сюди безпечно завше,

На ваш-бо рід не маю ворожди;

А з духів заперечення, лукавче,

Ти був мені найстерпніший завжди.

Людина не всякчас діяльності радіє,

Понад усе кохає супокій;

Потрібен їй супутник ворушкий,

Щоб бісом грав і збуджував до дії.

Й. В. Гете

Список персонажів

Родина Черулло (родина чоботаря)

Фернандо Черулло, чоботар

Нунція Черулло, мати Ліли

Рафаелла Черулло, яку всі називають Ліною, лише Елена її називає - Ліла

Ріно Черулло, найстарший брат Ліли, також чоботар. Ріно також назвуть одного із синів Ліли

Інші діти

Родина Греко (родина швейцара)

Елена Греко, яку називали Ленучча або Лен?. Найстарша дитина в родині, за нею йдуть Пеппе, Джанні й Еліза

Батько працює швейцаром у міськраді

Мати, домогосподарка

Родина Карраччі (родина дона Акілле)

Дон Акілле Карраччі, l'orso delle favole

Марія Карраччі, дружина дона Акілле

Стефано Карраччі, син дона Акілле, м'ясник у сімейній м'ясній лавці

Пінучча та Альфонсо Карраччі, двоє інших дітей дона Акілле

Родина Пелузо (родина столяра)

Альфредо Пелузо, столяр

Джузеппіна Пелузо, дружина Альфредо

Пасквале Пелузо, найстарший син Альфредо та Джузеппіни, муляр

Кармела Пелузо, яку ще називають Кармен, сестра Пасквале, продавщиця в галантерейному магазині

Інші діти

Родина Капуччо (родина божевільної вдови)

Меліна, родичка матері Ліли, божевільна вдова

Чоловік Меліни, який розвантажував коробки на овочевому ринку

Ада Капуччо, донька Меліни

Антоніо Капуччо, її брат, механік

Інші діти

Родина Сарраторе (родина залізничника-поета)

Донатто Сарраторе, провідник

Лідія Сарраторе, дружина Донато

Ніно Сарраторе, найстарший син із п'ятьох дітей Донато та Лідії

Маріза Сарраторе, донька Донато та Лідії

Піно, Клелія та Чіро Сарраторе, менші діти Донато та Лідії

Родина Сканно (родина продавця фруктів)

Ніколо Сканно, продавець фруктів

Асунта Сканно, дружина Ніколо

Енцо Сканно, син Ніколо та Ассунти, також продавець фруктів

Інші діти

Родина Солара (родина власника сімейного кафетерію)

Сільвіо Солара, власник кафетерію

Мануела Солара, дружина Сільвіо

Марчелло та Мікеле Солара, діти Сільвіо та Мануели

Родина Спаньюоло (родина кондитера)

Синьйор Спаньюоло, кондитер у кафетерії Солара

Роза Спаньюоло, дружина кондитера

Джильйола Спаньюоло, донька кондитера

Інші діти

Джино, син фармацевта

Вчителі

Ферраро, вчитель та бібліотекар

Олів'єро, вчителька

Джерачче, професор гімназії

Галіяні, професорка ліцею

Нелла Інкардо, двохрідна сестра вчительки Олів'єро, із острова Іск'я

Пролог

Стерти сліди

1

Сьогодні вранці мені зателефонував Ріно, я спочатку подумала, що він знову хоче попросити грошей, і вже налаштувалася відмовити йому, та причиною дзвінка виявилось інше: він не міг знайти свою маму.

– Як давно вона зникла?

– Вже десь зо два тижні.

– І ти телефонуєш мені лише зараз?

Тон, яким я відповіла, міг здатися йому ворожим, хоча я не була ні розлючена, ні обурена, це був звичайнісінький сарказм. Він спробував перебити мене, але ця спроба була плутаною, зниклою, частково на діалекті, частково класичною італійською мовою. Він сказав, що був впевнений, що мама десь вештається Неаполем, як завжди.

- Навіть вночі?

- Ти знаєш, як вона зазвичай поводить себе.

- Я це знаю, але два тижні її відсутності тобі здалися нормальними?

- Так. Ти її не бачиш тривалий час, і їй погіршало: вона взагалі не спить, заходить, виходить, робить що хоче.

Тож врешті це схвилювало і його. Він усіх опитав, обійшов лікарні, навіть у поліцію звернувся. Ніщо не дало результату, його матері не було ніде. Який же гарний син: здоровий чоловік, сорока років, який не пропрацював жодного дня за все своє життя, займався лише торгівлею на чорному ринку та розтратами. Я собі вже уявляла, з яким заповзяттям він займався пошуками. З відсутнім. У нього немає мозку, і серця, як виявилось, також.

- Вона не в тебе? - раптово запитав.

Мама? Тут, у Турині? Він добре все розумів, але говорив, аби хоч щось говорити. Він, так, він був мандрівником, приходив до мене додому принаймні з десятків разів без запрошення. Його ж мама, яку б я з радістю прийняла в себе, жодного разу в житті не виїжджала за межі Неаполя. Я відповіла йому:

- Ні, вона не в мене.

- Ти в цьому впевнена?

- Ріно, я тебе прошу, я тобі вже сказала, що її в мене немає.

- Тоді куди вона пішла?

Він заридав, і я не заважала цій сцені вдаваного відчаю, штучним схлипуванням, які поступово ставали справжніми. Коли ж він заспокоївся, я сказала:

- Я тебе прошу, хоч раз поведься так, як хотіла б вона: не шукай її.

- Що ти таке говориш?

- Кажу, що чув. Це марно. Вчися жити самостійно і не намагайся розшукувати її й мене.

Я повісила слухавку.

Маму Ріно звали Рафаелла Черулло, але всі її завжди кликали Ліна. Тільки не я, я не називала її ні першим, ні другим іменем. Понад шістдесят років вона була для мене Лілою. Якби я назвала її Ліна чи Рафаелла, вона одразу ж подумала б, що наша дружба закінчилася.

Принаймні три десятиліття вона мені говорила, що хоче зникнути, не лишивши й сліду по собі, і тільки я добре розуміла, що саме вона мала на увазі. В неї ніколи й на думці не було втекти, змінити ім'я чи зажити новим життям в іншому місці. Вона ніколи й не думала про самогубство, в неї викликала відразу ідея Ріно зробити щось зі своїм тілом, змусити турбуватися про нього. В неї завжди був зовсім інший намір: вона хотіла зникнути, розсіяти кожен свою клітинку, щоб не лишити по собі нічого. І оскільки я добре її знаю чи, принаймні, сподіваюся, що знаю її, я вважаю, що вона винайшла спосіб не лишити в цьому світі навіть жодної своєї волосинки.

Минали дні. Я переглядала електронну пошту, паперові листи, та ні на що не сподівалася. Я дуже часто писала їй, вона ж мені майже ніколи не відповідала, це стало традицією. Вона надавала перевагу телефонним дзвінкам чи тривалим нічним розмовам, коли я приїжджала до Неаполя.

Я повисувала свої шухлядки, металеві скриньки, у яких зберігала різні речі. Їх було мало. Я витрусила багато речей, особливо ті, що нагадували мені її і вона про них знала. Для мене стало відкриттям, що не лишилося жодної її речі, жодного малюнка, листа чи подаруночка. Я сама цьому здивувалася. Чи може бути так, що впродовж усіх цих років вона не лишила мені нічого на згадку про себе, чи – ще гірше – я не захотіла зберегти нічого, що нагадувало б її? Можливо.

Цього разу вже я зателефонувала Ріно, хоча зробила це дуже неохоче. Він не відповідав ні по домашньому, ні по мобільному. Пізно ввечері він передзвонив. Говорив таким тоном, ніби набивав собі ціну:

– Я бачив, що ти телефонувала. У тебе є новини?

– Ні, а в тебе?

– Жодних.

Він говорив мені якісь незв'язні речі: що хоче звернутися на телебачення, на передачу з розшуку людей, зробити звернення, попросити в матері пробачення за все, благати її повернутися.

Я спокійно вислуховувала його, а тоді запитала:

- Ти заглядав у свою шафу?

- Навіщо?

Звичайно ж, йому на думку не спала найочевидніша річ.

- Піди і заглянь туди.

Він сходив, подивився і зрозумів, що там немає жодної матеріної речі, ні літньої, ні зимової, лише старі вішалки. Я відправила його обшарювати весь дім. Зникли черевики, окремі книжки, всі фотографії, кіноплівки, зник і комп'ютер, навіть старі дискети, якими вона колись користувалася, зникло все, кожна річ, весь її досвід в електроніці, якого вона набула ще починаючи з електронних обчислювальних машин наприкінці шістдесятих, в епоху перфокарток. Ріно був приголомшений. Я сказала йому:

- Не поспішай, передивись усе і зателефонуй мені, якщо знайдеш хоча б одну шпильку, яка належала їй.

Він зателефонував через день, був збуджений.

- Нема нічого.

- Зовсім-зовсім?

- Ні. Вона вирізана з усіх фотографій, на яких ми були разом, навіть з часів мого дитинства.

- Ти добре все передивився?

- Так, я все перерив.

- Навіть підвал?

- Я ж тобі сказав, я подивився скрізь. Зникла навіть скринька з документами: старими свідоцтвами про народження, телефонними договорами, квитанціями. Що це може значити? Хтось усе викрав? Що вони шукали? Чого вони хочуть від моєї матері та від мене?

Я запевнила його, що він має зберігати спокій. Особливо за себе, не може бути й мови, щоб хтось хотів щось від нього.

- Я можу приїхати і побути якийсь час у тебе вдома?

- Ні.

- Будь ласка, я не наважуюся спати.

- Заспокойся, Ріно, я не можу допомогти.

Я повісила слухавку і, коли він передзвонив, не відповіла. Я сиділа за письмовим столом.

Роздумувала над тим, що Ліла, як завжди, любить усе перебільшувати.

Вона значно розширила поняття сліду.

Вона хотіла не просто зникнути, зараз, у свої шістдесят шість років, вона стерла все своє життя, яке лишилося позаду. Я дуже розлютилася.

Подивимося, хто цього разу перевершить її, сказала я, вмикаючи комп'ютер і описуючи в найменших дрібницях нашу історію, все, що лишилося серед моїх спогадів.

Дитинство

Історія про дону Акілле

1

Коли ми з Лілою вирішили зійти темними сходами, які надихали на поезію, сходинка за сходинкою, сходовий марш за сходовим маршем, впритул до дверей квартири дону Акілле, розпочалася наша дружба.

Я пам'ятаю фіолетове світло двору, пахощі теплуватого весіннього вечора.

Мама готувала вечерю, наставав час повертатися, але ми спізнювалися, наражаючи себе на проблему, проте, не кажучи ані слова, доводячи нашу мужність. З якогось часу як у школі, так і поза її межами ми тільки це й робили. Ліла просунула кисть до чорного рота водостоку, і я своєю чергою робила це одразу ж після неї, в обтяжливому очікуванні, сподіваючись, що таргани не побіжать по моїй шкірі згори та щури мене не покусують. Ліла вилізала на саме вікно на першому поверсі синьйори Спаньоло, підвішувалася на залізній поперечині, де проходив дріт для вивішування білизни, розгойдувалася, дозволяла собі спуститися на тротуар, і я своєю чергою це робила одразу ж по тому, просто боячись впасти та забитися.

Ліла просунула собі під шкіру іржаву французьку шпильку, яку знайшла на дорозі, не знаю, коли саме, яку вона зберігала у кишені, немов дарунок долі; я спостерігала за металевим вістряем, яке прорізало їй у долоні білястий тунель, а потім, коли вона його витягла і віддала мені, зробила те саме.

У певний момент вона окинула мене одним зі впевнених поглядів своїх вузьких очей і попрямувала в напрямку будинку, де вона мешкала разом з Акілле. Я замерзала від страху. Дона Акілле скрутило через боби, мені було суворо заборонено наближатися до нього, розмовляти з ним, дивитися на нього, показуватися перед ним, мені треба було вдавати, ніби не існує ані його, ані його родини. Під час зустрічей з ним у моєму домі, проте не тільки в ньому, відчувалися острах та ненависть, які невідомо звідки

бралися. Мій батько розмовляв з ним так, що я його уявляла собі великим, наповненим фіолетовими бульбашками, гнівним на протипагу «донові», який навіював мені непохитний авторитет. Він був іством, зробленим не знаю навіть з якого матеріалу, з заліза, скла, кропиви, але живим, живим, завдяки найтеплішому диханню, яке виходило у нього з носа та з рота. Я гадала, що якби тільки побачила його здалека, мені в очі уштрикнулося б щось загострене та пекуче. Що якби потім йому вистачило безумства наблизитись до мене коло дверей свого дому, він би мене вбив.

Я трохи зачекала, аби побачити, чи не передумає вона і чи не повернеться. Я знала, що вона хоче зробити, я даремно сподівалася, що вона про це забуде, проте не так сталося, як гадалося. Вуличні ліхтарі ще не були ввімкнуті, так само як і вогні на сходах. З дому долинали знервовані голоси. Аби відстежити, звідки вони долинають, я мала полишити синяву двору й увійти до чорноти воріт. Коли я нарешті наважилася на це, спочатку нічого не бачила, я тільки відчувала запах старого одягу і чогось подібного. Потім я призвичаїлася до темряви і виявила, що Ліла сидить на першій сходинці першого сходового маршу. Вона звелася – і ми почали підійматися.

Ми просуваємося вперед, притримуючись стіни, вона – на дві сходинки попереду, а я – на дві сходинки позаду, намагаючись з одного боку скоротити відстань, з іншого – збільшити її. В мене залишився відбиток на спині, що терлася об облуплену стіну, а також залишилася думка, що східці були дуже високими, вищими за східці того будинку, де мешкала я. Я тремтіла. Будь-який шум кроків, будь-який голос асоціювався з доном Акілле, який наближався до нас сходами або йшов нам на зустріч з довгим ножом, із тих, якими розтинають груди куркам. Відчувався запах смаженого часнику. Марія, дружина дона Акілле, помістила б мене на пательню, мене з'їли б діти, він обсмоктав би мою голову, як мій тато – червоноборідок.

Ми часто зупинялися, і щоразу я сподівалася, що Ліла вирішить повернути назад. Я сильно спітніла, що ж до неї – не знаю. Час від часу вона дивилася увись, але я не розуміла, що саме вона визирає, виднілися лише тьмяні віконця на кожному сходовому марші. Освітлювальні прилади вмикалися зненацька, але світло було блідим, вони були запиленими, залишали просторі затінені ділянки, сповнені небезпек. Ми чекали, аби зрозуміти, чи був саме дон Акілле тим, хто обернув вимикач, але ми нічого не чули, ані кроків, ані того, що двері відчинялися чи зачинялися. Потім Ліла пішла далі, а я йшла позаду неї.

Вона пам'ятала, що слід робити доцільні та необхідні речі, я геть забула про будь-які доречні доводи, і, звісно ж, я була там тільки тому, що там була вона. Ми повільно підіймалися до найбільшої з наших тодішніх територій, ми йшли, аби наразитися на небезпеку та допитати його.

На четвертому сходовому марші Ліла повелася неочікувано. Вона зупинилася, аби почекати на мене і, коли я дісталася туди, простягнула мені руку. Цей жест змінив усе між нами назавжди.

Це була її провина. Не так давно – десять днів тому, місяць тому, хтось, ми ігнорували одна одну весь час, аж раптом вона взяла у мене ляльку і жбурнула вглиб підвалу. Тепер ми підіймалися, незважаючи на страх, потім відчували, що ми були зобов'язані спуститися – і зробити це бігом, назустріч непізаному. Вгорі, внизу, нам постійно здавалося, що ми йшли назустріч чомусь жахливому, що, можливо, існувало задовго до нас, було нами та лише на нас завжди й чекало. Трохи складно зрозуміти, які лиха стоять біля витоків нашого передчуття біди, можливо, воно і не відчувається. Масштабні лиха, в очікуванні завтрашнього дня, переходять у сьогоднішній, за яким слідує перехід у вчора та позавчора, або ж максимум – у минулий тиждень: про решту люди думати не хочуть. Маленькі діти не мають уявлення про те, що означає «вчора», «позавчора», а тим паче – «завтра», все, що вони знають, – це лише «тут», і «зараз»: це – вулиця, це – крісло, це – сходи, оце – мама, це – тато, оце – день, а це – ніч. Я була маленькою, тому, ретельно все зваживши, можу сказати, що про певні речі моя лялька знала більше, ніж знала я. Я балакала з нею, вона балакала зі мною. Її обличчя було зроблене з целюлози, на ньому було волосся з целюлози та очі з целюлози. Вона була вбрана у синій костюмчик, який їй зшила моя мама одного рідкісного щасливого моменту, і лялька була найвродливішою. Що ж стосується ляльки Ліли, її тіло було зроблене зі шматка блідо-рожевого матеріалу і наповнене тирсою, мені вона здавалася страшною та брудною. Ляльки стежили одна за одною, вони трималися на вазі, ляльки були готові вирватися з наших обіймів, якщо вибухала негода, якщо лунали перекооти грому, якщо хтось більший та сильніший, з гострими зубами хотів ухопити їх кігтями.

Ми гралися у внутрішньому дворі, але ми ніби не гралися разом. Ліла сиділа на землі, по один бік від віконця підвалу, я – по інший. Нам подобалося це місце, передусім тому, що ми могли розміститися на цементі, між загородженнями проїми, навпроти ґрат, так само, як могли розміститися і речі Тіни, моєї ляльки, і так само, як і речі Ну, ляльки Ліли. Ми розташувалися серед каменів, корків від пляшок з газованою водою, квіточок, цвяхів, скляних скалок. Те, що Ліла казала Ну, я розуміла і казала це тихо Тіні, але трохи змінюючи слова. Якщо вона брала корок і розміщала його на голові своєї ляльки, неначе це був капелюх, я казала своїй ляльці, на діалекті: Тіно, вдягни корону королеви, якщо ти цього не зробиш, то застудишся. Якщо Ну дзвонила у дзвони в обіймах Ліли, я, трохи згодом, змушувала Тіну робити те саме. Але ще не ставалося такого, щоб ми узгоджували гру та щоб вона починала взаємодіяти. Навіть те місце ми обирали без узгодження. Ліла йшла туди, а я тинялася, вдавала, ніби йду з іншого боку. Потім, ніби нічого не сталося, я також розташовувалася поруч із душником, але з протилежного боку.

Холодне повітря підвалу, подмук, що освіжав нас навесні та влітку, були тим, що притягувало нас найбільше. Крім того, нам подобалися загородження з павутинням, темрява й закріплена решітка, яка, червонкувата від іржі, вилася як з мого боку, так і з боку Ліли, створюючи два паралельні просвіти, крізь які ми могли кидати у темряву камені та слухати шум, спричинений ними, коли вони торкалися землі. Тоді все було прекрасним та страхітливим. Крізь ті проїми темрява могла раптово піднести нам ляльок,

які іноді перебували у безпеці в наших обіймах, та частіше вони бували покладені навмисно біля звивистої решітки і, відповідно, піддані холодному диханню підвалу, страхаючим шумам, які долинали звідти, шерехам, скрипам, скреготові.

Але Тіна і Ну не були щасливі. Ті жахи, якими ми насолоджувалися щодня, були їх жахами. Ми не наважувалися вийти на світло, на камені, до особняків, на сільську місцевість, до людей поза будинками та в них. Ми відчували їхні чорні кути, відчуття були скудними, але завжди близькими до того, аби вибухнути. І ми приписували їх тим похмурим ротам, печерам, які, за їхніми межами, відкривалися під особняками району, усьому тому, що нас лякало у денному світлі. Дон Акілле, наприклад, був не лише у своєму домі на останньому поверсі, але також і там, під ним, павуком серед павуків, щуром серед щурів, тілом, що набуває будь-якої форми. Я уявляла це собі з роззявленим ротом, за допомогою довгих ікол, зашкленого скам'янілого тіла та отруйних трав, будучи постійно готовою прийняти до величезної чорної торби все те, що ми розкидували по вирваних кутах решітки. Та торба була основоположним творінням дона Акілле, завжди була при ньому, також і в його домі, і він клав її усередину живої та мертвої речовини.

Ліла знала, що мене охоплював той страх, моя лялька голосно розмовляла з нею. Тому, саме в той день, в який, навіть не домовляючись, лише за допомогою поглядів та жестів, ми вперше обмінялися нашими ляльками, вона тільки-но отримавши Тіну, відштовхнула її від себе крізь решітку і зронила її у темряву.

3

Ліла з'явилася в моєму житті у першому класі початкової школи і швидко справила на мене враження, тому що була дуже бридкою. Ми всі були трохи бридкими у тому класі, але лише тоді, коли вчителька Олів'єро не могла нас бачити. Ліла ж була бридкою завжди. Якось вона розірвала на шматочки промокальний папір, спочатку нанизала клаптики один на одній на отвір чорнильниці, потім почала виловлювати їх пером, і ми почали шпурляти їх одна в одну. В мене влучили два рази у капелюх і один раз на білий комірць. Вчителька заволала так, як тільки вміла, протяжливо та уїдливо, глибоким голосом, який навіював нам жах, і наказала Лілі негайно йти відбувати покарання за дошкою. Ліла не послухалася й навіть не вдала, що злякалася, навпаки, вона продовжила жбурляти один за одним шматки паперу, змочені у чорнилі. І тут вчителька Олів'єро, незграбна жінка, яка видавалася нам дуже старою, навіть незважаючи на те, що їй мало бути ледве за сорок років, зішла з кафедри, погрожуючи їй, перечепилася бозна-через що, їй не вдалося втримати рівновагу, і вона наштовхнулася обличчям на край письмового столу. Вона залишилася лежати на долівці таким чином, що видавалася мертвою.

Я не пам'ятаю, що сталося одразу ж по тому, я пам'ятаю тільки нерухоме тіло вчительки, схоже на темний тюк, і Лілу, яка із серйозним виразом на обличчі зупинила на ньому погляд.

Я можу пригадати безліч подібних випадків. Ми жили у світі, в якому діти та дорослі часто зазнавали поранень, з ран текла кров, наставало нагноєння, і іноді вони помирали. Одна з дочок синьйори Ассунти, продавальниця фруктів та овочів, поранилася цвяхом і померла від правця. Найменший з синів синьйори Спаньюоло помер через круп у горлі. Один мій двоюрідний брат у віці двадцяти років пішов порпатися у руїнах, а вже ввечері помер через те, що його розчавило і з його вух та рота лилася кров. Батько моєї матері загинув через те, що будував палац і впав вниз. У батька синьйора Пелузо не було руки, її відрізало токарним станком. Сестра Джузеппіни, дружина синьйора Пелузо, померла від туберкульозу у двадцять два роки. Старший син дона Акілле – я ніколи його не бачила, проте мені здавалося, що я його пам'ятаю, – пішов на війну і загинув два рази, вперше – потонувши у Тихому океані, а потім його з'їли акули. Вся родина Мелькьйорре померла в обіймах, волаючи від страху, потрапивши під бомбардування. Стара синьйорина Клорінда померла, дихаючи газом замість повітря. Джіанніно, котрий перебував у кімнаті, коли ми були там вперше, помер через те, що знайшов бомбу та торкнувся її. Луїджина, з якою ми гралися у внутрішньому дворі, а може, й ні, тепер це було лише ім'я. Вона померла від висипного тифу. Отаким вже був наш світ, він був сповнений слів, що вбивали: круп, правець, висипний тиф, газ, війна, токарний станок, руїни, робота, бомбардування, бомба, туберкульоз, нагноєння. Знов нагадали про себе численні страхи, які супроводжували мене впродовж усього життя, страхи перед тими словами та перед тими роками.

Можна було померти навіть від тих речей, які видавалися повсякденними. Наприклад, можна було померти, якщо людина спітнівала, а потім випивала холодну воду з крану, не помивши спершу руки: після цього ставалося так, що людина вкривалася червоними цяточками, розпочинався кашель і вона більше не могла дихати. Можна було померти, з'ївши вишень, не виплюнувши кісточку. Можна було померти, пожувавши жуйку та проковтнувши її через неухважність. Насамперед смерть могла настати від завдання удару у скроню. Скроня була найвразливішим місцем, ми всі були дуже уважними. Вистачило б одного удару каменем, а удари каменем були нормою. На виході зі школи хлопчача банда з сільської місцевості, очолювана хлопцем, якого звали Енцо – або Енцуччіо, – одним з синів продавальниці фруктів та овочів Ассунти, почала шпурляти у нас каміння. З їхнього боку чулися образи через те, що ми були красивіші від них. Коли летіли камені, ми всі тікали, проте Ліла не тікала, вона крокувала рівномірним поступом і іноді просто зупинялася. Їй дуже добре вдавалося відстежувати траєкторію польоту каменів та ухилятися від них неквапливим рухом, як я сказала б сьогодні – витонченим. У неї був старший мужній брат, і, можливо, вона навчилася у нього, навіть не знаю, у мене теж були брати, проте вони були молодшими за мене, тож у них я нічого не навчилася. Тим не менше, коли я усвідомлювала, що вона залишилася позаду, певним чином, дуже боячись за неї, я зупинилася, аби її почекаати.

Вже було щось таке, що не давало мені покинути її.

Я не знала її добре, ми ніколи ані словом не зверталися одна до одної, просто постійно перебували у суперечці одна з одною, як у класі, так і поза його межами. Але я відчувала зі збентеженням, що якби я втекла разом з іншими, то залишила б у неї щось від себе, те, що вже до мене не повернулося б.

На початку я залишалася у схованці за рогом і висовувалася, аби побачити, чи йшла Ліла. Потім, побачивши, що вона не рухалася, я змушувала себе дістатися неї, я передавала їй камені, я також жбурляла їх. Але я робила це без упередження, я багато чого зробила в моєму житті, але я ніколи не робила нічого через упередження, я завжди почувалася трохи розклеєною через такі самі дії з мого боку. Ліла ж, навпаки, змалку – зараз вже й не знаю, чи то вже з шости років чи з семи років, чи відтоді, коли ми разом йшли сходинками, що вели до домівки дона Акілле, а їх було вісім, майже дев'ять, – була беззастережно рішучою. Трикольорова рукоятка ручки, або камінь, або поруччя темних сходів, вони свідчили про призначення, яке мали передавати, – увігнати точним рухом перо у деревину письмового столу, розподілити кульки, обмурзані чорнилом, потрапляти у хлопчаків з сільської місцевості, підійматися до дверей дона Акілле – вона б це зробила без вагань.

Банда йшла від земляного насипу залізниці, вона запасалася камінням, схованим між залізничними платформами. Енцо, ватажок, був дуже небезпечним, старшим від нас щонайменше на три роки, він був другорічником, з надзвичайно коротким волоссям та світлими очима. Він жбурляв маленькі камінці з загостреними бортами мітко, і Ліла очікувала на свої «патрони», аби показати, як вона від них ухилялася, змусити хлопців роздратуватися ще більше й одразу ж відповісти настільки ж небезпечними «патронами». Якось ми влучили Енцо у праву щиколотку, і я кажу, що ним влучили саме «ми», оскільки саме я передала Лілі плаский камінь з надзвичайно загостреними краями. Камінь «пригладив» Енцо шкіру, немов бритва, залишивши на ньому червону плямочку, з якої одразу ж полилася кров.

Хлопчик дивився на поранену ногу, вона була в нього просто перед очима: між великим та вказівним пальцями – камінець, що був готовий до пострілу, рука вже була трохи підійнята для кидка, проте він ошелешено завмер. Навіть хлопці під його керівництвом дивилися на кров не вірячи. Ліла ж не виказувала ані найменшого задоволення і нахилилася, аби підібрати інший камінь. Я торкнулася її руки, це був наш перший дотик, дотик неочікуваний та сповнений страху. Я відчувала, що банда стала б іще жорстокішою, і я хотіла, щоб ми якнайшвидше полишили те місце. Але часу в нас не було. Енцо, не зважаючи на щиколотку, що кровоточила, оговтався та жбурнув камінь, який був у нього у руці. Я все ще стискала Лілу, коли камінець влучив у неї спереду і розлучив мене з нею. Мить по тому вона розтягнулася на тротуарі з розбитою головою.

4

Кров. Зазвичай вона витікала з ран лише після того, як люди обмінювалися жакливими прокльонами та брудною лайкою. За цим завжди слідувала тяганина. Мій батько, який все ж таки, здавався мені доброю людиною, впродовж тривалого часу сипав образами та погрозами, якщо хтось, за його словами, не був гідний того, аби перебувати на обличчі землі. Саме так у нього йшли справи з доном Акілле. Він завжди мав за що його пожурити, й іноді він затуляв мені вуха руками, аби мене не надто вражали його грубі слова. Коли

батько розмовляв про нього з моєю матусенькою, він називав його «твій кузен», проте моя мама одразу ж заперечувала цей кровний зв'язок (у неї з доном Акілле був родичівський зв'язок, проте дуже далекий), і тому він збільшував кількість образ. Мене лякали напади гніву, і, передусім, мене лякало те, що у дона був настільки сприйнятливий слух, що він міг уловлювати образи, навіть сказані на великій відстані від нього. Я боялася, що він прийде, щоб їх вбити.

Заклятим ворогом дона Акілле, у всякому разі, був не мій батько, а синьйор Пелузо, надзвичайно вправний тесляр, який завжди був без грошей, оскільки він програвав усе, що заробляв, у підсобному приміщенні бару «Солара». Пелузо був батьком однієї нашої шкільної товаришки, Кармели, сестри Пасквале, а також батьком ще двох синів, ще більш жалюгідних, ніж ми, з якими я та Ліла час від часу гралися, а ще, як у школі, так і поза її межами, вони завжди намагалися поцупити наші речі, ручку, гумку, варення з айви таким чином, що поверталися додому всі в синцях через стусани, яких ми їм давали.

Коли ми його бачили, синьйор Пелузо видавався самим втіленням відчаю. З одного боку, він все програвав, а з іншого – приймав ляпаси на людях, оскільки не знав, як іще більше знеславити родину. З невідомих причин він приписував донові Акілле беззастережний занепад. Він звинувачував його в тому, що дон Акілле був задіяний у зраді, так ніби його понуре тіло було зроблене з біди, всі інструменти для роботи по дереву в майстерні ставали непридатними для застосування. Йому дорікали через те, що він взявся також і за майстерню, перетворивши її на ковбасну крамницю. Роками я уявляла собі щипці, пилу, обценьки, молоток, лещата та тисячі, тисячі гвіздків, які засмоктувало у форму металевого рядка усередині матерії, з якої складався дон Акілле. Роками я бачила, як з його тіла виходить сирець та важкість різнорідних матерії, ковбас, сирів, ліверних ковбас, топлене свиняче сало та шинка, зажди у формі плетениці.

Настали темні часи. Дон Акілле, напевне, проявив усю свою почварну сутність іще до нашого народження. До. Ліла вживала це формулювання часто, як у школі, так і поза її межами. Але здавалося, що її не надто цікавило те, що сталося до нашої появи, – події, загалом незрозумілої, про яку видатні люди або мовчали, або висловлювалися зі значною стриманістю, оскільки це справді могло статися раніше. Саме це у той період залишало її у нерішучості, і навпаки – іноді її нервувало. Коли ми стали друзями, я так багато розмовляла з нею про ту абсурдну річ – до нас – яка, зрештою, змусила і мене нервувати. Ми там не були вже впродовж тривалого, дуже тривалого проміжку часу; проміжку часу, впродовж якого дон Акілле продемонстрував усім, що він собою являв: лиходійську істоту із невпевненою фізіономією тваринної породи, яка, видавалося, літала і змушувала кров'яний тиск інших людей підвищуватися, але з нього кров ніколи не витікала, ймовірно, було неможливо навіть подряпатися.

Ми, напевно, навчалися у другому класі початкової школи, і ми ще не розмовляли одна з одною, коли пролунав голос, схожий на постріл, просто навпроти церкви Святого Сімейства, синьйор Пелузо гнівно заволав на дона Акілле, а дон Акілле полишив старшого сина Стефано, Пінуччу, Альфонсо, який був нашим однолітком, дружину і, поставши на мить у своїй найбільш несамовитій подобі, накинувся на Пелузо, підняв його, жбурнув його об

дерево і полишив там непритомним, у той час, коли з ран у голові текла кров, так, що бідолаха навіть не міг сказати: «Допоможіть».

5

Я не сумую за нашим дитинством, бо воно було сповнене насильства, яке переслідувало нас усюди: у домі та за його межами, але я не пам'ятаю, щоб коли-небудь думала, що те, що сталося з нами в житті, було особливо страшним. Життя було таким, яким воно було, - й годі, ми росли із зобов'язанням ускладнювати життя іншим, перш ніж вони ускладнять його нам. Звісно, мені б сподобались делікатні методи, за допомогою яких нас наставляли вчителька та парафіяльний священник, але я чула, що ті методи не були пристосовані до нашого району, попри те що він був жіночим. Жінки билися більше за чоловіків, вони билися через капелюхи, завдавали одна одній болю. Завдання болю було справжньою хворобою. Ще з дитинства я уявляла собі найменших тварин, майже невидимих, які вночі проходили по району, виходили зі ставків, з вагонів поїздів, що вже не використовувалися, або ж із земляного насипу, зі сморідних трав, що називалися смердючками, з жабок, із саламандр, з мишей, з каменів, з пилу, та входили у воду і їжу, доводячи наших матусь і бабусь до люті, немов спраглих сук. Їх обпоганювали більше за чоловіків, оскільки чоловіки впадали в лють постійно, але врешті-решт заспокоювалися, а от жінки, які на вигляд видавалися мовчазними, поступливими, коли сердилися, йшли у лють до кінця, не зупиняючись.

Ліла дуже запам'яталася тим, що слідувала за Меліною Каппуччо, родичкою її матері. Так само як і я. Меліна жила в особняку моїх батьків, ми - на другому поверсі, вона - на третьому. Їй було трохи більше тридцяти років, і в неї було шестеро дітей, але вона здавалася нам старою. Чоловік був одного віку з нею, він розвантажував ящики на плодо-овочевому ринку. Я пам'ятаю його низьким та широким, але вродливим, з суровим обличчям. Одного разу він вийшов з дому, як завжди, і помер, можливо, внаслідок убивства, а може, від втоми. Його похорон був найсумнішим, на ньому був увесь район, в тому числі і мої батьки, а також батьки Ліли. Потім минуло трохи часу - і з Меліною сталося бозна-що. Ззовні вона залишалася такою, як і раніше, сухорлявою жінкою з великим носом, вже посивілим волоссям, різким голосом, яка вечорами кликала дітей з вікна одного за одним, на ім'я, з подовженими складами через шалений відчай: Ааа-дааа, Мііі-ке. Спочатку її дуже допомагав Донато Сарраторе, який жив якраз над її квартирою, на четвертому - і останньому поверсі. Донато був постійним відвідувачем парафії Святого Сімейства і, будучи щирим християнином, докладав великих зусиль заради неї, збираючи гроші, вживані костюми та взуття, долучаючи до цього Антоніо, найстаршого сина, за допомоги офісу Горрезіо, одного з його знайомих. Меліна була йому настільки вдячна, що вдячність змінилася в її грудях покинутої жінки закоханістю і пристрасстю. Невідомо, чи не був Сарраторе передбачливим із нею. Він був найщирішою людиною, проте дуже серйозною: дім, церква й робота, він виконував обов'язки поїзного бригадира державної залізниці, він мав фіксований оклад, за допомогою якого гідно утримував дружину Лідію та чотирьох синів, найстаршого з яких звали Ніно. Коли він не перебував у подорожі за

маршрутом Неаполь – Паола і у зворотньому напрямку, він присвячував себе налагодженню всього в домі, ходив на закупи, возив на прогулянку у дитячій колясці наймолодшого сина. Це було доволі нетипово для того району. Нікому й не спадало на думку, що Донато викладався на повну, аби вгамувати втому дружини. Ні: усі чоловіки й мій батько вважали його чоловіком, якому подобалось залицятися до жінок, тим паче що він писав вірші та охоче читав їх кому завгодно. Нікому це не спадало на думку, навіть Меліні. Вдова надавала перевагу тим думкам, що він, в силу тендітності душі, став би залізати на ший дружині, і тому вирішила завзято протистояти Лідії Сарраторе, аби звільнити його та дозволити йому постійно бути з самою вдовою. Війна, що слідувала за цим, спочатку видалася мені захопливою, про неї говорили в моєму домі та поза його межами із жажливим реготом. Лідія розстинала свіжі простині з пральні, і Меліна вилазила на підвіконня та стоячи забруднювала їх очеретиною, яку вона обпалювала спеціально від одного кінця до іншого, на вогні; Лідія проходила по під вікнами, а Мілена плювала їй на голову або перекидала на неї відра з брудною водою; Лідія шуміла вдень, йдучи за нею, разом із біснுவатими дітьми, дошкуляючи, а Мілена шаленіла впродовж усієї ночі, б'ючи об горище палицею. Сарраторе намагався поширювати мир будь-якими засобами, але він був занадто чуттєвою людиною, занадто почитивою. Таким чином, від образи до образи, обидві жінки почали вдаватися до лайки, якщо вони просто перетиналися на вулиці або на сходах, різкими, жорсткими звуками. Вони почали лякати мене. Одна з численних жажливих сцен мого дитинства почалася з завивання Меліни та Лідії, з образами, що долинали з вікон, а потім – на сходах; таким чином, це тривало за участі моєї матусі, яка кинулася до дверей дому, відчинила їх та висунулася на сходовий майданчик, а за нею слідували ми, діти; а закінчилося все картиною, яку я не могла витримати, картиною з двома сусідками, які котяться донизу, обхопивши одна одну, зі сходів, а голова Меліни б'ється об долівку сходового майданчика, за кілька сантиметрів від моїх тупель, немов біла диня, що вислизнула в тебе з рук.

Мені важко про це говорити, бо в ті часи ми, діти, як я вважаю, були на боці Лідії Сарраторе. Можливо, тому що вона мала акуратні риси обличчя та біляве волосся. Або тому, що Донато належав їй і ми зрозуміли, що Меліна хотіла позбутися його. Або тому, що діти Меліни були вбрані в лахміття, в той час як діти Лідії були вимиті, зачесані, а старший, Ніно, який був на кілька років старший від нас, був прекрасним, він нам подобався. Ліла була прихильною лише до Меліни, але вона ніколи не пояснювала нам чому. Вона тільки сказала повіреним людям зі свого оточення, що якби Лідію Сарраторе було б вбито, то що ж, вона послідувала б за нею, а я думала, що бачила її такою, частково оскільки вона була підступною в душі, а ще частково – оскільки вони з Меліною були далекими родичками.

Одного дня ми поверталися зі школи, нас було четверо чи п'ятеро. З нами була Маріза Сарраторе, яка зазвичай супроводжувала нас не тому, що ми їй симпатизували, а оскільки ми сподівалися, що за її допомогою зможемо встановити зв'язок з її старшим братом, тобто – з Ніно. Саме вона здогадалася про це раніше за Мілену. Жінка крокувала з іншого боку вулички повільною ходою, тримаючи в одній руці кульочок, з якого другою рукою вона брала і їла щось. Маріза вказала на неї, називаючи її шльондрою, але без презирства, тільки тому, що вона повторювала формулювання, яке використовувала її мати вдова. Ліла одразу ж, незважаючи на те, що вона була меншою за зростом та найстрункішою, дала їй такого ляпаса, що відправила її на землю та обдала її холодом, як зазвичай і робилося в усіх

випадках, пов'язаних з насильством, не волаючи на початку та не волаючи наприкінці, без жодного слова попередження, не заплющуючи очей, холодно та рішуче.

Я спочатку допомогла Марізі, яка плакала, знову звестися на ноги, потім обернулася, аби побачити, що робила Ліла. Вона зійшла з тротуару і крокувала до Меліни, перетинаючи вуличку, не звертаючи уваги на вантажівки, що проїжджали повз. Я радше бачила їхні пози, аніж бачила їх в обличчя, бачила у цьому щось таке, що мене стурбувало і що мені постійно було важко визначити, настільки важко, що на той момент доречно було б сказати таким чином: хоч вона й поворухнулася, перетинаючи вуличку, маленьку, темну, хоч вона це й зробила, маючи лише рішучість, вона була непохитною. Непохитною в тому, що робила родичка її матері, непохитною в покаранні, непохитною, немов статуя. Вона немов приросла. При всьому цьому в Меліни на долоні було м'яке темне мило, тільки-но придбане у підвальному приміщенні дона Карло, і вона брала його рукою і іла його.

6

Того дня, коли вчителька Олів'єро впала з кафедри та вдарилася об парту, я, як і сказала, вважала її померлою, померлою на роботі, як мій дідусь або чоловік Меліни, і мені здавалося, що слідом за ними помре також і Ліла, внаслідок жакливої покарки, яку вона отримала б. Навпаки, впродовж періоду часу, який я не можу визначити – чи був він довгим, чи коротким, – нічого не відбувалося. Не помирили обидві, ані вчителька, ані учениця, ані у реальності, ані у пам'яті.

Але тоді все було предивним. Вчителька Олів'єро повернулася до школи та почала займатися Лілою, не для того, аби покарати її, що для нас здавалося природним, а для того, аби її похвалити.

Ця нова фаза почалася, коли до школи викликали маму Ліли, синьйору Черулло. Одного ранку Ліла побила шкільного сторожа і заявила про це. Одразу по тому увійшла Нунція Черулло, і їй неможливо було впізнати. Вона, так само як і більша частина жінок району, жила, заплутавшись у туфлях та старих зношених костюмах, привертаючи увагу в церемоніальному костюмі (для шлюбу, причастя, миропомазання, похорону), геть похмура, з блискучою чорною дамською сумочкою, у туфлях з невеликими підборами, які катували її опухлі ноги, і вона запропонувала вчительці два паперові мішечки, один – з цукром, а другий – з кавою.

Вчителька прийняла дар охоче і сказала їй та всьому класові, дивлячись на Лілу, яка в той час лагодила письмовий стіл, ті фрази, загальний сенс яких збив мене з пантелику. Ми були у першому класі початкової школи. Ми тільки-но вивчали алфавіт та числа від одного до десяти. Найбільш вправною у класі була я, я вміла розпізнавати усі літери, я вміла казати: «один, два, три, чотири», і так далі, мене постійно хвалили за почерк, я вигравала триколірні кокарди, які шила вчителька. Проте Олів'єро, хоч як дивно це виглядало, незважаючи на те що через Лілу вона впала і потрапила у лікарню, сказала, що Ліла найкраща з нас. А насправді вона була найбільш

мерзотною. Насправді вона зробила ту жахливу річ – наліплювала шматочки паперу, вимазані у чорнилі, на нас. Правда полягає в тому, що, якби та дівчина не була вихована настільки погано, вона, наша вчителька, не впала б з кафедри, поранившись. Правда полягає в тому, що наша вчителька була змушена постійно карати її дерев'яною палкою або ж відправляти її стояти навколішки на твердій пшениці за дошкою.

Але було фактом, що її, як вчительку і як людину, сповнював радістю дивовижний факт, який було викрито кількома днями раніше, випадково.

Після цього вона зупинилася, так, ніби їй не вистачало слів, або так, ніби їй було необхідно указати матері Лілі і нам, що майже завжди вчинки мають більше значення, ніж слова. Вона взяла крейду і написала на дошці (зараз я вже не пам'ятаю, що саме написала, я ще не вміла читати: тож я вигадувала слова, що їх писала на ній) – сонце. Потім я спитала у Лілі:

– Черулло, що саме тут написано?

У класі запанувала інтригуюча тиша. На обличчі Лілі з'явився непевний посміх, майже гримаса, і вона накинулася збоку, одна проти своєї товаришки по парті, яка подавала багато знаків, якими давала зрозуміти, що нудьгує. Потім вона прочитала ображеним тоном:

– Сонце.

Нунція Черулло подивилася на вчительку, і її погляд був невпевненим, майже сповненим страху. Здавалося, що Олів'єро трохи не зрозуміла, як же у тих очах матері не було її власного ентузіазму. Але, зрештою, вона повинна була здогадатися, що Нунція не вміла читати або ж що в будь-якому разі вона не була впевнена в тому, що на дошці було написано саме слово «сонце», і вона нахмурилася. Тому, аби трохи прояснити ситуацію для Черулло, з метою трохи похвалити нашу компанію, сказала Лілі:

– Молодець, там справді написано слово «сонце».

Потім вона наказала їй:

– Ходи-но, Черулло, ходи-но до дошки.

Ліла неохоче пішла до дошки, вчителька простягнула їй крейду.

– Пиши, – сказала вона їй, – крейда.

Ліла, будучи дуже зосередженою, тремтливим почерком, розмішуючи одну літеру вище, а іншу нижче, написала: крейа.

Олів'єро додала літеру «д», а синьйора Черулло, спостерігаючи за виправленням, розпачливо сказала доньці:

– Ти помилилася.

Але вчителька швидко запевнила її:

- Ні ні, ні. No no no. Ліла повинна займатися: правописанням - так, але вона вже вміє читати, вона вже вміє писати. Хто її навчав?

Синьйора Черулло сказала, опустивши очі:

- Я цим не займалася.

- Але ж у вашому домі або дворі є хтось, хто міг би це зробити?

Нунція енергійно замотала головою на знак заперечення.

Тоді вчителька прийняла рішення щодо Ліли та з невідомим захватом спитала у неї перед усіма нами:

- Хто навчив тебе читати та писати, Черулло?

Черулло, маленька, з темним волоссям та очима та у фартушині, з рожевим бантом на комірці та лише шести років зроду-віку, відповіла:

- Я.

7

На думку Ріно, найстаршого брата Ліли, дівчинка навчилася читати приблизно у віці трьох років, дивлячись на літери й на зображення у букварі. Вона сідала коло нього на кухні, поки він робив домашнє завдання, та зробила більше чотирьох способ навчити його.

Ріно був майже на шість років старший від Ліли, він був відважним хлопцем, який славився успіхами у всіх іграх надворі та на вулиці, передусім у запуску дзиги. Проте читання, писання, лічба, вивчення віршів напам'ять були справами не для нього. У віці менше десяти років батько, Фернандо, аби навчити його мистецтву майстра з ремонту взуття, почав водити його щодня до власної взуттєвої комірчини на вулиці по той бік провулка. Ми, діти, коли зустрічали його, відчували запах брудних ніг, що йшов від нього, запах старої союзки, мастики, і ми жартували з нього, ми називали його підбивачем в'єтнамк. Можливо, саме тому він хвалився тим, що саме він стояв біля витоків умілості своєї сестри. Але насправді у нього й близько не було букваря і він ніколи, ані хвилинки, не сидів за домашніми завданнями. Це було неможливо, а Ліла, натомість, вчилася до виснаження. Було більш ймовірним те, що вона зрозуміла передчасно, яке призначення абетки, завдяки газетним аркушам, у які клієнти загортали старе взуття, яке тато іноді взував удома, аби почитати родині найцікавіші факти з хроніки у газеті.

В будь-якому разі, як би не йшли справи, незаперечним фактом був такий: Ліла вміла читати й писати, і того похмурого ранку, коли вчителька виявила це, у мене в розумі залишилося, перш за все, відчуття слабкості, яку нав'яла ця новина. Школа з першого ж дня видалася мені місцем, прекраснішим за мій дім. Це було те місце району, в якому я почувалася

найбільш упевнено, я приходила туди, коли мною оволодівало хвилювання. Я була уважною на уроках, я виконувала з максимальною старанністю те, що мене прохали виконати, я вчилася. Мені понад усе подобалось подобатися всім. Вдома я була улюбленицею батька, і брати мене теж любили. Проблема у мене була з матір'ю, справи з нею ніколи не йшли належним чином. Мені здавалося, що вже тоді, коли мені було трохи більше шести років, я зробила б усе, аби мати змогу зрозуміти, що у її житті я була зайвою. Я їй не імпонувала, і так само вона не імпонувала мені. У мене викликало відразу її тіло, це було щось, напевне, подібне до передчуття. Вона була білявою, з блакитними зіницями, розкішною. Але у неї було праве око, яке невідомо куди дивилося. А також у неї не рухалася права нога, вона називала її ображеною ногою. Вона кульгала, і її хода мене тривожила, особливо вночі, коли вона не могла заснути і рухалася коридором, йшла на кухню, верталася назад і все починалося знову. Іноді я чула, як вона несамовито біла тараканів, що бігли від вхідних дверей, і я уявляла її з несамовитими очима, як це було, коли вона сердилася на мене.

Звісно ж, вона не була радісною, домашні клопоти її вимотували, а грошей ніколи не вистачало. Вона часто сердилася на мого батька, зазвичай вона виходила, горлала на нього, що їй треба щось придумувати, що так уперед не вирватись. Вони сперечалися. Але оскільки мій тато не підвищував голос, навіть коли його терпіння вичерпувалося, я завжди стояла за ним навпроти неї, навіть якщо іноді він її гамселив, а зі мною він вмів поводитися погрозливо. Саме він, а не мама, сказав у мій перший день у школі:

- Ленуччо, ти вправно відповідаєш вчительці, і ми не змушуємо тебе вчитися. Але якщо ти не будеш вправною, найвправнішою, то знай, що татові потрібна допомога - і ти підеш працювати.

Ті слова дуже налякали мене, адже навіть манера, у якій він вимовляв їх, створювала враження, ніби це мама запропонувала йому цю ідею. Я пообіцяла їм обом, що вчитимусь вправно. І справи швидко пішли настільки добре, що вчителька часто мені говорила:

- Гречанко, ходи-но, посидь коло мене.

Це був надзвичайний привілей. Біля Олів'єро завжди знаходився порожній стілець, куди вона кликала найвправніших учнів задля винагороди. Спочатку я сиділа поруч із нею впродовж тривалого проміжку часу. Вона захочувала мене за допомогою багатьох обнадійливих слів, казала компліменти з приводу моїх білявих кучерів і таким чином посилювала в мені бажання вчиняти добре: геть на противагу моїй мамі, яка, коли я була вдома, так часто сипала на мою адресу докорами, іноді й образами, аби пробудити у мені бажання забитися у кут і сподіватися, що вона мене більше не знайде. Потім сталося так, що до класу зайшла синьйора Черулло, і вчителька Олів'єро показала нам, що Ліла далеко попереду порівняно з нами. І не тільки це: вона кликала набагато частіше її, а не мене, аби вона посиділа поруч. Навіть і не знаю, що відбувалося у мене в душі внаслідок такого декласування, мені важко, принаймні сьогодні, достовірно й чітко висловити те, що я відчула. Одразу ж по тому, як це сталося, - напевне нічого, трохи ревностів. Але, безсумнівно, саме у цей період на мене найшло занепокоєння. Я думала, що хоча мої ноги функціонували добре, я постійно знижувала ризик того, що можу стати кульгавою. Я прокидалася з цією думкою й одразу ж вставала з ліжка, аби пересвідчитися, що мої ноги все ще в

порядку. Можливо, саме тому я зосередилась на Лілі, у якої були найстрункіші, гнучкі ноги і вона завжди ворушила ними, вона брикалася, навіть коли сиділа біля вчительки, настільки, що та нервувалася і швидко відсилала її на місце. Щось тоді переконало мене в тому, що, коли завжди слідувати за нею, її ходом, то поступ матері, який увійшов до мого розуму і вже звідти не виходив, перестав би мені погрожувати. Я вирішила, що мені треба рівнятися на ту дівчинку, ніколи не втрачати її з поля зору, навіть якби вона дратувалася і проганяла мене.

8

Цілком ймовірно, що це був мій спосіб реагувати на заздрість, ненависть і задусити їх. Або, може, таким чином я хотіла позбутися почуття підпорядкування, чаклунства, від якого страждала. Звичайно, я охоче привчалася приймати перевагу Ліли у всьому, навіть її знущання.

До того ж вчителька поводитися дуже проникливо. Щоправда, часто запрошувала Лілу сидіти поруч з нею, але здавалося, що робила вона це більше для того, щоб та отримала добру оцінку. Насправді продовжувала хвалити Марізу Сарраторе, Кармелу Пелузо й особливо мене. Мені залишалося світитися яскравим світлом, надихатися, щоб стати більш дисциплінованою, більш ретельною, більш гострою. Коли Ліла виходила з своєї невгамовності, то випереджала мене без зусиль, Олів'єро помірно хвалила її першою, ніж мене, а потім вихваляла її віртуозність. Я відчувала в найвищому ступені отруту поразки, коли мене обганяли Сарраторе або Пелузо. Якщо мій результат був другим після Ліли, я погоджувалася з поразкою. У ті роки, думаю, я боялася тільки одного: не бути спарованою в ієрархії, встановленій Олів'єро до Ліли; не чути більше вчительку, яка казала з гордістю: Черулло і Греко найбільш старанні. Якби в один прекрасний день вона сказала: кращі є Черулло і Сарраторе або Черулло і Пелузо, я померла би миттєво. Тож я витрачала всю свою дитячу енергію на те, щоб не стати першою в своєму класі – мені здавалося неможливим цього досягти, – але не скотитися до третього, четвертого, останнього місця. Я присвятила себе вивченню і багатьох інших складних речей, далеких від мене, тільки щоб залишитися в курсі дій цієї жадливої та блискучої дівчинки.

Для всіх інших учнів Ліла була просто жадливою. Від першого до п'ятого класу початкової школи вона була провиною директора, а також трохи вчительки Олів'єро, найбільш ненависною дівчинкою в школі та районі.

Щонайменше двічі на рік директор був змушений влаштовувати змагання між класами, щоб визначити найбільш блискучих учнів і, отже, найбільш компетентних вчителів. Олів'єро любила ці змагання. У постійному конфлікті з колегами, з якими часом, здавалося, була близька до бійки, вчителька використовувала Лілу та мене як найяскравіший доказ того, що вона найкраща вчителька початкової школи в нашому районі. Тому часто траплялося, що вона брала нас у класи, щоб конкурувати з іншими дітьми, жінками та чоловіками, навіть незалежно від випадків, схвалених директором. Мене зазвичай вона посилювала вперед, щоб оцінити рівень знань противника. Взагалі-то я вигравала, але, без перебільшення, без приниження ані вчителів, ані учнів.

Я була маленькою дівчинкою з білявими локонами, красивою, щасливою, що мене демонструють, але не нахабною, і справляла враження делікатної, що всіх зворушувало. Таким чином, коли я була найкращою при декламації віршів, виконанні вправ з таблиці множення, при виконанні ділення та множення, при нагадуванні, що Альпи омивалися морем, в якому водилися мідії, а на березі гніздилися каравайки, що вони склалися з мінералу пеніну, і так далі, вчителі ставилися мене ласкаво, школярі відчували, скільки сил я витратила, щоб вивчити на пам'ять всі ці речі, тому не мали причин ненавидіти мене.

Зовсім інше було з Лілою. Вже в першому класі початкової школи вона була, без сумніву, поза всякою конкуренцією. Вчителька казала, що насправді без великих зусиль вона вже була б готова негайно скласти іспит за другий клас і, незважаючи на те що їй не було ще семи років, могла б перейти в третій. Далі розрив збільшився. Ліла робила обчислення, в її диктантах не було жодної помилки, завжди говорила на діалекті, як і всі ми, але в разі потреби переходила на вишукану італійську мову, в тому числі використовувала й такі слова, як *avvezzo*, *lussureggiante*, *ben volentieri*. Тож, коли вчителька посилала її на свою ниву або, іншими словами, просила назвати види та часи дієслів чи вирішити якусь проблему, вона робила все можливе для хорошої міни при поганій грі, думки загострювалися. Ліли було занадто багато для будь-кого.

Крім того, вона не залишала жодної щілини для доброзичливості. Визнання її таланту означало для нас, дітей, визнання, що з нею марно конкурувати, для вчительок і вчителів ми були бідними дітьми. Жвавість її розуму означала шипіння гадюки, стрибок, смертельний укус. І не було нічого в її зовнішності, щоб це якимось скорегувати. Вона була розкуйовджена, брудна, на колінах і ліктях завжди були струпи від ран, і ніколи не було часу їх залікувати. Великі жваві очі миттєво ставали щілинами, їхній погляд здавався не тільки не дитячим, а, можливо, й не людським. Кожен її рух демонстрував, що зробити їй боляче неможливо, тому що для неї все зрозуміло і вона знайде спосіб впоратися з цим.

Ненавість була відчутна, це я розуміла. Це було в неї, як ненавість між самцями й самицями, але між самцями більш відкрита. Однією з причин її таємниці, насправді, було те, що вчителька Олів'єро намагалася приводити нас, передусім, у класи, де можна було б принижувати не стільки школярів і вчительок, скільки школярів і вчителів. А директор з причин його не меншої таємниці підтримував передусім змагання цього типу. Пізніше я подумала, що в школі б'ються об заклад на гроші, можливо, навіть великі, з приводу тих наших змагань. Але я перебільшувала: можливо, це був просто спосіб дати вихід старим образам або дозволити директору тримати під каблуком менш майстерних або неслухняних вчителів. Справа в тому, що одного ранку нас двох, а тоді ми були в другому класі, привели не більш і не менш як у четвертий клас, четвертий клас вчителя Ферраро, де були Енцо Сканно, злий син продавця овочів і фруктів, і брат Марізи Ніно Сарраторе, якого я любила.

Енцо знали всі. Він був другорічником і принаймні двічі носив по класі на шиї плакат, на якому був зображений вчитель Ферраро, чоловік із сивим волоссям, стриженем під йоржика, високий і худий, з маленьким віспуватим обличчям, стривоженими очима, а під малюнком було написано «осел». Ніно, навпаки, був таким добрим, таким ніжним, таким тихим, що було видно всім,

а особливо він подобався мені. Звичайно Енцо був менше нуля, по-школярськи кажучи, рахувалися з ним тільки тому, що він був жорстоким. Нашими супротивниками щодо розумових здібностей були Ніно і – першою чергою – Альфонсо Карраччі, третій син дона Акілле, дуже підготовлений хлопчик, з другого класу, як і ми, який виглядав менш ніж на свої сім років. Було очевидно, що вчитель викликав його в четвертий клас, тому що більше покладался на нього, ніж на Ніно, який був майже на два роки старший.

Було трохи нервозності між Олів'єро та Ферраро через це несподіване покликання Карраччі, але змагання почалося перед класами, зібраними в одному приміщенні. Нас попросили провідм'явувати дієслова, виконати вправи з таблиці множення, виконати чотири математичні операції, спочатку на дошці, а потім порахувати в думці. З цих конкретних обставин мені запам'яталось три речі. По-перше, маленький Альфонсо Карраччі розгромив мене відразу, він був спокійний і точний, але було добре, що він не насолоджувався перемогою наді мною. По-друге, Ніно Сарраторе, як не дивно, не відповів майже на жодне запитання, його погляд був осклянілий, ніби він не розумів, про що його питають вчителі. По-третє, Ліла ліниво вистояла проти сина дона Акілле, і ніби не хвилювало, що він міг її перемогти. Картина пожвавилася тільки тоді, коли ми перейшли до арифметичних дій, додавання, віднімання, множення та ділення. Альфонсо, незважаючи на лінощі Ліли, яка іноді стояла мовчки, нібито не почула запитання, почав давати збої, першою чергою роблячи помилки при множенні та діленні. Проте, якщо син дона Акілле відступав, Ліла також була не на висоті, тоді здавалося, що вони більш-менш рівні в майстерності. Але в якийсь момент сталося непередбачене. Двічі, коли Ліла не відповіла й коли Альфонсо помилився, можна було почути сповнений презирства голос Енцо Сканно, який з задньої парти повідомляв правильний результат.

Це здивувало клас, вчителів, директора, мене і Лілу. Як це було можливо, щоб хтось такий, як Енцо, ледачий, нездібний негідник, знав, як робити складні обчислення в думці краще, ніж я, Альфонсо Карраччі, Ніно Сарраторе? Раптом Ліла ніби прокинулася. Альфонсо швидко закінчив гру і за згодою гордого вчителя, який швидко змінив думку про майбутнього переможця, подав знак на поєдинок між Лілою й Енцо.

Вони змагалися протягом тривалого часу. У якийсь момент директор, зайнявши місце вчителя, викликав до кафедри, поруч з Лілою, сина продавця овочів і фруктів. Енцо піднявся з останньої парти з нервовим сміхом, залишив своїх поплічників, а потім став перед дошкою напроти Ліли, похмурої та зніяковілої. Поєдинок тривав з обчисленням в думці дедалі складніших арифметичних прикладів. Хлопчик повідомляв результат на діалекті, ніби він був на вулиці, а не в класі, тому вчитель виправляв його, але цифра завжди була правильною. З цього моменту слави Енцо видавався дуже гордим, водночас він дивувався, що все йшло так добре. Потім він почав відступати, тому що Ліла остаточно прокинулася і тепер виразно можна було побачити ці щілинні очі, дуже рішучі, вона давала точні відповіді. Енцо врешті-решт здався. Він програв, але без покірності. Він почав лягтися, вигукувати страшні лайки. Вчитель хотів поставити його за дошкою на коліна, але він не пішов. Його почали бити по суглобах, а потім протягли за вуха в кут для покарання. Так закінчився шкільний день.

Але відтоді банда хлопчиків почала жбурляти камінням.

Цей ранок, коли сталася дуель між нею й Енцо, є важливим для нашої тривалої історії. Там вони встановили багато правил поведінки, важких для розшифрування. Наприклад, він ясно бачив, що Ліла може за бажання дозувати використання його можливостей. Ось що трапилося з сином дона Акілле. Мало того, що вона не хотіла перемогти його, вона калібрувала мовчання та відповіді так, що її не можна було перемогти. Тоді ми ще не були подругами, тому я не могла запитати її, чому вона так поводить ся. Насправді не було жодної необхідності ставити запитання, причину я змогла зрозуміти інтуїтивно. Як і мені, їй було заборонено ображати не тільки дона Акілле, а й членів усієї його родини.

Це було так. Ми не знали, звідки народжується ця боязнь-ненависть-зяздрість-податливість, що наші батьки протестували проти змагання з Карраччі та передавали нам, але це було, це був факт, як район, з його білястими будинками, з запахом бідацтва сходів, пилом вулиць. При всій ймовірності, також Ніно Сарраторе мовчав для того, щоб дозволити Альфонсо бути кращим за самого себе. Він бурмотів про деякі речі, красивий, добре зачесаний, з довгими віями, стрункий і нервозний, і, нарешті, замовкав. Для того щоб любити його, я хотіла думати, що все минуло добре. Але в глибині душі в мене були сумніви. Він зробив такий самий вибір, як Ліла? Я не була впевнена. Я відійшла вбік, тому що Альфонсо був дійсно кращий за мене. Ліла могла б його перемогти відразу, але зробила вибір на нічию. А він? Там було щось, що заплутало мене, мабуть, навіть боляче: не його нездатність, навіть відмова, але сьогодні я б сказала, падіння. Це бормотіння, блідість, червоніння, що раптом нападали на нього: це було красиво, майже млосно, і тим не менш, неприємною для мене була його слабкість.

Ліла також у якийсь момент видалася мені красивою. Насправді це я була красунею, вона ж була настільки сухою, як солений анчоус, видавала дикий запах, мала довге обличчя, вузьке на скронях, закрите двома смугами прямого чорного волосся. Але коли вона вирішила знищити Енцо й Альфонсо, вона світилася, як свята воїтелька. Рум'янець виступив на її щоках, що було знаком вогню, який виривався з кожного куточка її тіла, тож я вперше подумала: Ліла красивіша за мене. Отже, я була другою в усьому. Я сподівалася, що ніхто ніколи цього не помітить.

Але найголовнішою подією цього ранку було відкриття, що формула, яку ми часто використовували, рятує від покарання, зберігала деяку правду, тому некерована вона була небезпечною. Формула була така: я не робила це навмисно. Енцо, насправді, ненавмисно увійшов в азартну гру та навмисно не переміг Альфонсо. Ліла навмисно перемогла Енцо, але ненавмисно також перемогла Альфонсо і ненавмисно принизила його, це все було лише необхідним кроком. Подальші події переконали нас у тому, що всі домовилися зробити це навмисно, свідомо, для того щоб знати, чого слід було очікувати.

Насправді те, що сталося далі, вдарило нас несподівано. Майже нічого не було зроблено навмисно, тож раптово насунулася ціла лавина подій, одна за другою. Альфонсо прийшов додому в сльозах – через поразку. Його чотирнадцятирічний брат Стефано, учень м'ясника в магазині ковбасних виробів (колишньому магазині теслі Пелузо), власником якого був його батько, який ніколи й ногою не ступав на подвір'я школи, наступного дня був у школі, казав Лілі погані слова, погрожував їй. У якийсь момент вона вигукнула дуже непристойну образу, він притиснув її до стіни і спробував схопити її за язик, кричачи, що вона хотіла вколоти його голкою. Ліла прийшла додому та розповіла про це своєму братові Ріно, та чим більше вона розповідала, тим більше він червонів, а його очі палали. У той же час Енцо, коли ввечері повертався додому без своєї банди, був перехоплений Стефано та отримав від нього кілька ляпасів, ударів кулаком і стусанів. Ріно вранці пішов шукати Стефано та почав бійку, побившись як слід більш-менш на рівних. Через декілька днів у двері Черулло постукала дружина дона Акілле, тітка Марія, та влаштувала Нунції сцену з криками й образами. Минуло небагато часу, коли в неділю після меси швець Фернандо Черулло, батько Ліли та Ріно, маленький чоловік, дуже худий, несміливо підійшов до дона Акілле та вибачився, нічого не сказавши про те, за що він вибачився. Я цього не бачила, або, принаймні, цього не пам'ятаю, але казали, що вибачення було виголошено голосно і так, щоб кожен міг почути, хоча дон Акілле вдавав, начебто швець до нього й не говорив. Через деякий час я та Ліла поранили каменем щиколотку Енцо, а Енцо жбурнув камінь, що вдарив Лілу по голові. У той час як я голосно кричала від страху, а Ліла піднімалася на ноги і кров капала з-під її волосся, Енцо спустився з насипу, він також був скривавлений, а побачивши Лілу в такому стані, неочікувано для всіх – ми не могли повірити власним очам – заплакав. Минуло небагато часу, коли Ріно, улюблений брат Ліли, прийшов у школу та завдав ударів Енцо, який навіть не захищався. Ріно був більш кремезним і мав більшу мотивацію. Мало того: Енцо нічого не сказав про побиття ані банді, ані матері, ані батькові, ані братам, ані двоюрідним братам, які працювали в сільській місцевості та продавали фрукти й овочі з візка. З цього моменту завдяки йому закінчилися криваві помсти.

10

Через деякий час Ліла вийшла на прогулянку, гордо ступаючи, з перебинтованою головою. Потім вона зняла пов'язку і показала її всім, хто запитав у неї про чорну рану, почервонілу по краях, що виглядала спереду з-під волосся. Нарешті вона забула, що трапилось, і якщо хто-небудь придивлявся до білястого сліду, що залишився на шкірі, робила агресивний жест, що означало: чому придивляєтесь, робіть свої справи. Мені вона ніколи нічого не сказала, навіть слова подяки за каміння, що я, немов вітер, їй принесла, за те, що я витирала кров краєм фартуха. Але з цього моменту вона піддавала мене випробуванням на мужність, що взагалі не було більше пов'язане зі школою.

Ми бачилися надворі дедалі частіше. Там ми демонстрували наші ляльки, але не показуючи їх одна другій, що виглядало, начебто ми були поодиночі. У якийсь момент ми почали зустрічатися заради іспиту, заздалегідь

домовляючись про це. І ось настав той день, коли ми були біля підвального вікна та робили обмін, вона трохи потримала мою ляльку, я ж трохи потримала її ляльку, а Ліла раптом відпустила Тіну та дозволила їй впасти в отвір решітки.

Я відчула нестерпний біль. Я ставилася до своєї ляльки з целулоїду як до найдорожчого, що в мене було. Я знала, що Ліла дуже погана дівчинка, але я ніколи не очікувала, що вона може зробити мені таку злу річ. Для мене лялька була живою, я уявляла її в підвалі, серед тисячі тварин, які там жили, я була в розпачі. Але з цього приводу я набула здібностей, якими потім користувалася дуже добре. Я стримала відчай, стримала його на краю світлих очей до такого ступеню, що Ліла сказала мені на діалекті:

- Для тебе це не важливо?

Я не відповіла. Я відчувала сильний біль, але я відчувала, що було б іще сильнішим болем сперечатися з нею. Я була як здавлена між двох страждань, одне вже діяло, це - втрата ляльки, а іншим було - можлива втрата Ліли. Я нічого не сказала, зробила тільки жест без злоби, ніби це було природно, хоча це не було природно, і я знала, що дуже ризикувала. Я просто кинула в підвал її Ну, ляльку, яку вона щойно дала мені.

Ліла подивилася на мене недовірливо.

- Те, що ти робиш, роблю також і я, - промовила відразу ж я, дуже перелякана.

- Тепер іди та принеси її мені.

- Якщо ти підеш і принесеш мою.

Ми пішли разом. При вході в будівлю, з лівого боку, були маленькі двері, що вели в підвал, це ми добре знали. Зірвані з петель - одна зі ступок трималася на одній петлі - двері були заблоковані за допомогою болта, що погано утримував дві ступки. Кожна дитина мала спокусу, а разом була й налякана можливістю зусиллям змусити дверцята піддатися, щоб потрапити на інший бік. Ми це зробили. Для нас там було достатньо простору, тому наші тонкі й гнучкі тіла легко проникли в підвал.

Опинившись всередині, спочатку Ліла, а потім я, ми спустилися по кам'яних сходах у вологе місце, погано освітлюване дрібними отворами на рівні вулиці. Я боялася, я намагалася йти в ногу з Лілою, яка здавалася сердитою та рішуче прямувала вперед, щоб знайти свою ляльку. Я просовувалася навпомацки. Я відчувала під підшвами сандалів предмети, що хрустіли, скло, каміння, комах. Навколо були речі, що не піддаються визначенню, темні маси, загострені, або квадратні, або округлі. Недостатнє світло, що проникало крізь темряву, падало на речі, що іноді можна було впізнати: каркас стільця, держак люстри, ящики з-під фруктів, нижні та бічні частини шаф, залізні планки. Я була дуже перелякана, тому що мені здалося, що на мене падає обличчя з величезними скляними очима, з витягнутим підборіддям у формі коробки. Я бачила, що воно з виразом відчаю висить на дерев'яній підставці для сушіння білизни, я закричала та вказала на нього, щоб це побачила Ліла. Вона повернулася, повільно підійшла, обернувшись до мене спиною, обережно простягнула руку, доторкнулася до підставки. Потім вона

обернулася. Обличчя з величезними скляними очима було над її обличчям, і тепер у неї було величезне обличчя, круглі очі без зіниць, не було також рота, тільки чорне підборіддя, що звисало на груди.

Є моменти, що назавжди закарбувалися в пам'яті. Я не впевнена, але з моїх грудей повинен був вийти справжній крик жаху, тому вона швидко сказала гучним голосом: це була просто маска, маска протигазу – так це називав її батько, ідентична до тієї, що була в коморі в їхньому домі. Я тремтіла та верещала зі страху, що, очевидно, переконало її зірвати це обличчя з підставки та кинути в куток, з сильним шумом і хмарами пилу, що клубилися в шпарах світла з вікон.

Я заспокоїлася. Ліла озирнулася, подивилася в отвір, крізь який ми викинули Тіну та Ну. Ми підійшли до грубої кам'яної стіни, подивилися в тінь. Ляльок там не було. Ліла повторювала на діалекті: «Немає їх, немає їх, немає», – та тикала в землю руками, що я не зуміла б зробити.

Минали довгі хвилини. Одного разу мені здалося, що я побачила Тіну, з завмиранням серця нахилилася, щоб підняти її, але це був просто старий, зім'ятий в кулю газетний лист.

– Немає їх, – повторила Ліла та пішла до виходу.

Тоді я почулася покинутою, не мала сил залишатися там, щоб шукати самотійно, була не в змозі вийти з нею, якби не знайшла свою ляльку.

На верхній частині сходів Ліла сказала:

– Якщо їх захопив дон Акілле, то він покладе їх у чорний мішок.

І в той самий момент, коли я почула це «дон Акілле», він протискувався, просовувався між нечіткими формами речей. Тоді я залишила пошуки Тіни, побігла нагору, щоб не втратити Лілу, яка вже швидко проповзала у похилі двері.

Я вірила всьому, що Ліла мені казала. В моїй пам'яті залишилася безформна маса дона Акілле, який проходив підземні тунелі з опущеними руками, тримаючи грубими пальцями з одного боку голову Ну, а з другого – голову Тіни. Я багато страждала. Я захворіла на гарячку зростання, одужала, потім знову захворіла. Я страждала на своєрідну тактильну дисфункцію, іноді в мене складалося враження, що кожна істота навколо прискорювала ритми свого життя, тверді поверхні для мене ставали м'якими під пальцями або опухали, залишаючи проміжки між їх внутрішньою масою та поверхнею аркуша. Мені здавалося, що мое тіло, коли помацати його, опухає, а це засмучувало мене. Я була впевнена, що мої щокі були повітряними кулями, руки були заповнені тирсою, мочки вух, як мені здавалися, були стиглими ягодами горобини, ступні були у формі буханця. Коли я по вулиці йшла до школи, відчувала, що простір також змінився. Здавалося, що він прикутий до двох темних полюсів,

з одного боку, підземний повітряний міхур, який натискав на фундаменти будинків, похмура печера, в яку впали ляльки; з другого боку, шар на вершині, на четвертому поверсі дому, де мешкав дон Акілле, який вкрав наші ляльки. Дві кулі були ніби прикручені до кінців залізного стержня, який у моїй уяві перетинав по похилій площині квартири, вулиці, села, тунелі, доріжки та поєднував їх. Я відчувала себе затиснутою в лещатах з масою речей і людей щодня, в мене був неприємний присмак у роті, я постійно відчувала нудоту, що мене вичерпувала, ніби все це, таке стиснуте, таке вузьке, перемололо мене в огидну масу.

Це була важка хвороба, можливо, вона тривала декілька років, аж до кінця підліткового віку. Але якраз тоді, коли вона тільки почалася, неочікувано для мене сталося перше освідчення.

Я й Ліла не залишали спроб потрапити до дона Акілле, горе від втрати Тіни було все ще нестерпним. Я пішла неохоче, щоб купити хліба. Мене відправила туди мати, і я поверталася додому з іншими, затискаючи його в руці та притискаючи до грудей, коли помітила, що за мною сунувся Ніно Сарраторе зі своїм маленьким братом, якого він вів за руку. Мати, Лідія, влітку дозволяла йому виходити з дому – завжди в компанії Піно, якому тоді було не більше п'яти років, із зобов'язанням не залишати його. Неподалік рогу вулиці (дещо далі був м'ясний магазин Карраччі) Ніно збирався обігнати мене, але замість обійти він пхнув мене до стіни, поклав вільну руку на стіну як бар'єр, щоб запобігти моїй втечі, а з іншого боку він поруч зі своїм братом, мовчазним свідком. Він невиразно промовив щось, чого я не зрозуміла. Він був блідий, спочатку посміхався, а потім ставав серйозним, а потім знову посміхався. Нарешті промовив італійською літературною мовою:

– Коли ми будемо дорослими, я хочу с тобою одружитися.

Потім він запитав мене, чи хотіла б я бути його нареченою. Він був трохи вищий за мене, дуже худий, з довгою шиєю, з трохи відстовбурченими вухами. В нього було неслухняне волосся, очі з довгими віями, упертий погляд. Розчулювало зусилля, яке він робив, щоб стримувати свою сором'язливість. Хоча я хотіла б вийти заміж за нього, відповіла йому:

– Ні, я не можу.

Він стояв з відкритим ротом, Піно сильно потягнув його за руку. Я втекла.

З цього моменту я почала вислизати щоразу, коли бачила його. Проте це виглядало красиво. Скільки разів я була в районі, де мешкала його сестра Маріза, щоб тільки підійти до нього та пройтися з ним вулицею, щоб повернутися додому. Але, мабуть, він освідчився мені в невідповідний час. Він не міг знати, якою розчавленою я почувалася, скільки душевних мук я стерпіла після зникнення Тіни, скільки доклала зусиль, щоб бути поруч з Лілою, як мені не вистачало дихання, затиснутого простором дворів, будівель, району. Після довгих переляканих поглядів, від яких я далеко втікала, він також почав мене уникати. Через деякий час я почала боятися, що він розповість іншим дівчатам і першою чергою своїй сестрі про пропозицію, яку мені зробив. Було відомо, що Джильйола Спаньюоло, дочка кондитера, поводитися так, коли Енцо запропонував їй бути його нареченою. І Енцо про це знав і був злий, кричав біля школи, що вона брехуха, погрожував вбити її ножом. Мені дуже хотілося розповісти все самій, але

через деякий час я відмовилася від цього наміру, не розповівши про нього нікому, навіть Лілі, коли ми стали подругами. Поступово я й сама забула про це.

Ця справа мені пригадалася, коли через деякий час уся сім'я Сарраторе переїхала. Одного ранку в дворі з'явився візок з конем, господарем якого був Нікола, чоловік Ассунти: з цим самим візком і з тим самим конем старий продавав разом зі своєю дружиною фрукти й овочі, кружляючи вулицями району. У Нікола було широке обличчя та такі ж великі блакитні очі, таке ж світле волосся, як у його сина Енцо. Він займався не тільки продажем фруктів та овочів, а й перевезеннями. А насправді він, Донато Сарраторе, сам Ніно, а також Лідія почали все зносити вниз, дрібниці всіх видів, матраци, меблі, та складати у візок.

Жінки, щойно почули шум коліс у дворі, почали визирати у вікна, а також і моя мати, а також і я. Це було дуже цікаво. Здавалося, що в Донато був новий будинок безпосередньо біля державної залізниці, поблизу площі під назвою П'яцца Націонале. Або, сказала моя мати, його дружина була змушена переїхати, щоб уникнути переслідувань з боку Меліни, яка хоче забрати її чоловіка. Ймовірно. Моя мати завжди бачила зло там, де воно, що викликало мое незадоволення, виявлялося рано чи пізно, але зло було реальним, і її косе око, здавалося, було пристосоване для виявлення таємних подій у районі. Як на це буде реагувати Меліна? Чи це було правдою, коли я чула шепотіння, що вона мала дитину з Сарраторе, а потім вбила її? І це було можливо, що він міг би викрикувати потворні речі, в тому числі навіть і про це? Всі, дорослі й діти, ми виглядали з вікон, можливо, щоб попроситися з сімейкою, що випроваджувалося, можливо, щоб подивитися гнівний спектакль, що його давали некрасива суха жінка та вдова. Я бачила, що Ліла та її мати Нунція також вихиляються, щоб це побачити.

Я намагалася впіймати погляд Ніно, але він, здавалося, був зайнятий зовсім іншими справами. Мене опанувала, як зазвичай, без будь-якої причини, така слабкість, що всі речі навколо видавалися гнучкими. Я подумала, що, можливо, він освідчився мені, тому що вже знав, що повинен буде переїхати, і перед тим хотів мені сказати, які почуття він мав до мене. Я спостерігала за ним, коли він піклувався про коробки, набиті речами, та відчувала провину, біль через те, що сказала йому «ні». Тепер він відлітав, як птах.

Врешті-решт процесія з меблями та предметами домашнього ужитку зупинилася. Нікола з Донато почали прив'язувати мотузками до візка все, що на ньому було. Лідія Сарраторе з'явилася одягнена так, ніби збиралася на вечірку, на голові в неї був літній капелюх з синьої соломи. Вона штовхала коляску з маленьким сином, а з боку йшли двоє дочок, Маріза, яка була мого віку, їй було вісім або дев'ять років, і Клелія, якій було шість років. Раптом почувся звук речей, що розбивали на третьому поверсі. Майже одночасно Меліна закричала. Це були крики, сповнені такої муки, що я побачила, як Ліла затулила вуха руками. Також було чутно скорботний голос Ади, другої дочки Меліни, яка кричала: «Мама, ні, мама!» Через момент невпевненості я також затулила вуха руками. Але тим часом з вікна почали вилітати предмети, і це було так цікаво, що я відкрила вуха, ніби мені потрібно було чути чіткі звуки. Але Меліна не вигукувала слів, а тільки «ааа, ааа», начебто вона була поранена. Ніхто не міг її бачити, час від часу у вікні з'являлася тільки рука або долоня, з яких вилітали різні речі. Мідні

каструлі, склянки, пляшки, тарілки, здавалося, що вони вилітають з вікна по своїй волі, а по вулиці проходила Лідія Сарраторе, схиливши голову, згорбивши спину в напрямку коляски, позаду дочки; Донато заліз на свій візок, дон Нікола тримав коня за вудила, а тим часом речі вдарялися об асфальт, відскакували, розбивалися на уламки, начебто вони потрапляли в лапи розлюченого звіра.

Я намагалася впіймати поглядом Лілу. Тепер я побачила інше її обличчя, сповнене здивування. Вона повинна була помітити, що я подивилася у вікно та відразу зникла. У той же час візок почав рухатися. Уздовж стіни, без знаку прощання для будь-якої людини, прослизнули в напрямку воріт також Лідія і четверо маленьких дітей, в той час як Ніно, здавалося, не бажав від'їжджати, ніби загіпнотизований видом розбитих тендітних предметів на асфальті.

Нарешті я побачила, що з вікна вилітає своєрідна чорна пляма. Це була праска, залізна праска: залізна ручка, залізний корпус. Коли в мене ще була Тіна і я бавилася з нею вдома, я користувалася такою самою праскою моєї матері, з загостреною носовою частиною, уявляючи собі, що це був човен у штормову погоду. Предмет упав з грюкотом і з глухим стуком зробив отвір у землі, за декілька сантиметрів від Ніно. Ще б трохи – трошечки – і він би його вбив.

12

Жоден хлопець ніколи не заявляв про свою любов до Ліли, а вона ніколи не говорила мені, що через це страждала. Джильйола Спаньюоло отримувала безперервні пропозиції стати нареченою, і я би також цього хотіла. Ліла, однак, не подобалася, першою чергою, не тому, що була як суха гілка, брудна і завжди з якоюсь ранюю, але ще й тому, що у неї був гострий язик, вона вміла придумувати принизливі прізвиська, а щоб її похвалила вчителька, вживала такі слова італійської мови, яких жоден інший не знав, між собою ми говорили тільки на вульгарному діалекті, переповненому поганими словами, що не сприяло народженню будь-якого любовного почуття. Тільки Енцо зробив одну річ, що не була насправді пропозицією стати нареченою, але була сигналом захвату і поваги. Через деякий час після того, як він розбив їй голову каменем, і перед тим, як мені здається, був відторгнутий Джильйоолою Спаньюоло, він переслідував нас до шосе, та в мене на очах, чому я не могла повірити, подарував Лілі вінок з ягодами горобини.

– Що я з цим зроблю?

– Я їх ім.

– Незрілі?

– Вони дозріють.

– Я їх не хочу.

- Тоді викинь їх.

Ось і все. Енцо повернувся до неї спиною та побіг працювати. Ми з Лілою засміялися. Ми трохи поговорили, але кожна річ викликала у нас сміх. Я тільки сказала глузливим тоном:

- А мені подобається горобина.

Насправді я брехала, це був плід, який я не любила. Мене приваблював червоно-жовтий колір, коли він був незрілий, його компактність, те, що він світився в сонячні дні. Але коли горобина дозрівала на балконах і ставала коричневою та м'якою, як зів'ялі малі груші, а шкірка легко відшаровувалася, показуючи зернисту м'якоть непоганого смаку, я відчувала до неї відразу, тому що вона нагадувала мені тушки мишей уздовж шосе, я навіть не могла доторкнутися до них. Я вимовила цю фразу на спробу, сподіваючись, що Ліла погодиться зі мною: потримає їх, прийме їх. Я відчувала, що якби вона мені дала подарунок, який їй зробив Енцо, я була б більше задоволена, ніж якби вона дала мені якусь свою річ. Але вона цього не зробила, а я до цього часу пам'ятаю почуття зради, коли вона понесла їх додому. Вона сама вбила цвях у вікно. Я бачила її, коли вона на нього вішала вінок.

13

Енцо більш ніколи не робив їй подарунків. Після сварки з Джильйоолою, яка розповіла всім про пропозицію, що він їй зробив, ми бачили його не дуже часто. Хоча він і показав дуже добрі результати в арифметичних обчисленнях, він був ленивим, тож вчитель не рекомендував його для вступних іспитів для переведення в середні класи, а він не був незадоволений, насправді він був радий. Він вступив до професійної початкової школи, але насправді вже працював з батьками. Він прокидався рано, щоб піти з батьком на плодово-овочевий ринок або бігати з візком по району, продаючи продукти, отже, зі школою найближчим часом було скінчено.

Нам, однак, коли ми збиралися закінчити п'ятий клас, було повідомлено, що ми зробили все можливе, щоб продовжувати навчання. Вчителька зателефонувала моїм батькам, а також, своєю чергою, батькам Джильйоли і Ліли і сказала їм, що ми абсолютно це підтримали, а також іспит для одержання свідоцтва про початкову освіту, а також вступний іспит у середню школу. Я вчила все, щоб переконати мого батька в тому, щоб він не посилав до вчительки мою мати, кульгаву, з тремтливим оком і, перш за все, завжди сердиту, що він сам повинен туди піти, бо він був швейцаром і знав, як використовувати ввічливі манери. Він цього не зробив. До неї пішла мати, порозмовляла з вчителькою і повернулася додому, коли було вже дуже темно.

- Вчителька хоче грошей. Вона каже, що повинна провести більш уроків, тому що іспит важкий.

- Але що хорошого дає цей іспит? - запитав батько.

- Вивчати латину.
- Для чого?
- Вона сказала, що наша донька старанна.
- Але якщо це добре, чому вчителька повинна давати ці уроки за окрему плату?
- Щоб їй було краще, а нам гірше.

Вони багато говорили. Спочатку моя мати була проти, а мій батько був невпевнений; потім батько обережно погодився, а мати змирилася й перестала суперечити; врешті-решт вони вирішили, що я буду складати іспит, але за умови, що коли не буду примірною, то вони відразу ж заберуть мене зі школи.

Навпаки, батьки Ліли сказали «ні». Нунція Черулло зробила кілька половинчастих спроб, але батько не хотів це обговорювати та навіть дав ляпаса Ріно, який сказав їй, що він помиляється. Батьки навіть не були схильні йти до вчительки, однак їх викликав директор, тому Нунція повинна була піти через силу.

Почувши соромливу, але тверду відмову переляканої жінки, Олів'єро, похмура, але спокійна, малювала чудові перспективи для Ліли, пропонувала блискучі вирішення складних проблем і навіть демонструвала барвисті малюнки в класній кімнаті, коли були розвішані, вони зачарували всіх нас, тому що були зроблені з пастелей Джотто, вона дуже реалістично зображала принцес з зачісками, ювелірними виробами, одяг, взуття, чого ніколи не можна було побачити в жодній книзі та навіть у парафіяльному кінотеатрі. Але коли відмова була підтверджена, Олів'єро розлютилася і потягнула мати Ліли до директора, начебто та була невгамовною ученицею. Однак Нунція не могла відступати, вона не мала чоловікового дозволу. Отже, постійно повторювала «ні» і перед вчителькою, і перед директором.

Наступного дня, коли ми були в школі, Ліла сказала мені своїм звичайним тоном: так чи сяк, але цей іспит я складу. Я їй повірила, тому що забороняти для неї будь-яку річ було марною справою, ми всі це знали. Вона вважалася найсильнішою з нас, дівчат, сильнішою, ніж Енцо, Альфонсо, Стефано, сильнішою, ніж її брат Ріно, сильнішою, ніж наші батьки, сильнішою, ніж всі великі, вчителі і карабінери, які могли тебе посадити до в'язниці. Хоча в неї був тендітний зовнішній вигляд, будь-яка заборона для неї була втратою консистенції. Вона знала, як пройти крізь межі без будь-яких дійсно страшливих наслідків. Врешті-решт люди поступалися і навіть, хоча й неохоче, були змушені її хвалити.

Ходити до донна Акілле було заборонено, але вона вирішила зробити також і це, тому я повернулася. Насправді, в цьому випадку вона мене переконала, що ніщо б не могло її зупинити, і дійсно, кожна її непогора мала вихід, що від подиву кожному перехоплювало дихання.

Ми хотіли, щоб дон Акілле повернув наші ляльки. Таким чином, ми пішли вгору по сходах, на кожній сходинці я збиралася повернутися спиною та піти на подвір'я. Я досі відчуваю руку Ліли, що схопила мою, і мені подобається думати, що було вирішено зробити це не тільки тому, що вона відчувала, що мені забракло б сміливості піти на верхній поверх, а й тому, що вона сама цим жестом шукала сили духу, щоб продовжувати. Таким чином, пліч-о-пліч, я з боку стіни, а вона з боку билець, стиснувши руки з пітними долонями, ми подолали останню сходинку. Перед дверима донна Акілле мое серце билосся дуже сильно, я відчувала його биття в вухах, але я втішала себе, думаючи, що це також биття серця Ліли. З квартири долинали голоси, можливо, Альфонсо, або Стефано, або Пінуцци. Ліла, після довгого мовчання перед дверима, натиснула кнопку дзвінка. Була тиша, потім почулося шльопання капців. Двері відчинила донна Марія, на ній був зелений, дуже поношений халат. Коли вона заговорила, я побачила в її роті блискучий золотий зуб. Вона думала, що ми шукали Альфонсо, тому була трохи здивована. Ліла сказала на діалекті:

- Ні, нам потрібен дон Акілле.
- Підійди до мене.
- Нам потрібно поговорити з ним.

Жінка закричала:

- Акі!

Почулося шльопання інших капців. З півтемряви висунулася кремезна фігура. У чоловіка був довгий торс, короткі ноги, руки, що спадали до колін, у роті він тримав сигарету, можна було бачити вуглики. Він хрипко запитав:

- Хто це?
- Дочка шевця зі старшою дочкою Греко.

Дон Акілле вийшов на світло, і вперше ми його добре роздивилися. Жодних мінералів, жодного блиску скла. Обличчя було м'ясисте, продовгувате, а його волосся спадало тільки на вухах, посередині голови була блискуча лисина. У нього були світлі очі, з білим відтінком з червоними прожилками, широкий тонкий рот, велике підборіддя з ямкою в центрі. Він видавався мені поганим, але це було не те, що я собі уявляла.

- Ну?
- Ляльки, - сказала Ліла.
- Які ляльки?
- Наші.

- Тут не потрібні ваші ляльки.

- Ви їх узяли в підвалі.

Дон Акілле обернувся й крикнув у бік внутрішньої частини квартири:

- Піну, ти взяла ляльку дочки шевця?

- Я - ні.

- Альфо, ти взяв її?

Сміх.

Ліла сказала спокійно, не знаю, звідкіля вона брала всю цю відвагу:

- Їх взяли ви, ми це бачили.

Був момент мовчання.

- Ви мене звинувачуєте? - запитав дон Акілле.

- Так, і ви поклали їх у чорний мішок.

Чоловік, почувши останні слова, заклопотано насупився.

Я не могла повірити, що ми були там, перед доном Акілле, а Ліла розмовляла з ним таким чином і він перед нею розгубився, а на задньому плані нечітко виділялися Альфонсо, Стефано, Пінучча та донна Марія, яка накривала стіл до вечері. Я не могла повірити, що це був звичайний чоловік, трохи низький, трохи лисий, трохи непропорційний, але звичайний. Тому я очікувала, що в будь-який момент він перетвориться на іншого.

Дон Акілле повторив, ніби не зрозумів сенсу слів:

- Я взяв ваші ляльки та поклав їх у чорний мішок?

Я відчувала, що я не злилася, але раптовий біль був ніби підтвердженням того, що я вже знала. Він сказав щось на діалекті, чого я не зрозуміла, Марія вигукнула:

- Акі, все готово!

- Я йду.

Дон Акілле засув велику широку руку в задню кишеню брюк. Ми очікували, що він витягне ножа. Замість цього він вийняв гаманець, відкрив його, заглянув всередину й протягнув Лілі гроші, не пам'ятаю скільки.

- Купіть собі ляльки, - сказав він.

Ліла схопила гроші, й ми побігли вниз по сходах. Він пробурмотів, спершись на бильця:

- І пам'ятайте, що я їх вам подарував.

Я сказала італійською мовою, намагаючись не впасти вниз по сходах:

- Доброго вечора, і приємного апетиту.

15

Джилійола Спаньоло і я, відразу після свят, почали ходити додому вчительки, щоб підготуватися до вступного іспиту. Вчителька мешкала праворуч від церкви Святого Сімейства, її вікна виходили на садочок, і звідти ви могли бачити за селом опори залізничної лінії. Джилійола проходила під моїм вікном і кликала мене. Я була вже готова, тому залишила курс навчання. Мені сподобалися ці приватні уроки, двічі на тиждень, так мені здається. Вчителька наприкінці уроку пропонувала нам цукерки у формі серця та газовану воду.

Ліла ніколи не приходила, її батьки не погодилися платити вчительці. Але вона, тепер, коли ми були вже добрими подругами, продовжувала казати мені, що вона буде складати іспит і буде переведена в той самий клас середньої школи, що й я.

- А книги?

- Ти мені їх позичиш.

У той же час за гроші дона Акілле вона купила роман «Маленькі жінки». Вона вирішила зробити це, тому що вже його знала і він дуже подобався їй. Олів'єро в четвертому класі давала нам багато хороших книжок для читання. Вона була зворушена романом «Маленькі жінки». Вона супроводжувала своє враження такими словами: «Це для дорослих, але буде добре», а мені дала книгу «Серце», навіть без слова пояснення, про що там йдеться. Ліла прочитала обидва романи, як «Маленькі жінки», так і «Серце», в найкоротший термін і сказала, що не може бути жодного порівняння, на її думку, роман «Маленькі жінки» був кращим. Я не була в змозі прочитати це, я ледве закінчила «Серце» в терміни, встановлені вчителькою, щоб повернути книжку. Я була повільним читачем, це й досі так. Ліла, коли їй довелося повертати книгу Олів'єро, пошкодувала, що не зможе постійно перечитувати «Маленьких жінок» та поговорити на цю тему зі мною. Так одного разу вранці вона вирішила. Покликала мене на вулицю, ми пішли до ставків, у місце, де ми закопали в металевій коробці гроші дона Акілле, взяла гроші й пішли запитати в продавчині канцелярських товарів Іоланди, чи немає в неї на вітрині другого екземпляру «Маленьких жінок», нас би влаштувала й книга, що поживкла від сонця.

Щойно ми стали власниками книги, ми почали зустрічатися в дворі, щоб почитати або про себе, або одна другій вголос. Ми читали протягом декількох місяців, так багато разів, що книга стала брудною, обірваною, загубилася її спинка, почали випадати сторінки, почали відриватися зошити.

Але це була наша книга, вона нам дуже сподобалась. Хоча я й не була власницею книги, тримала її в себе вдома серед шкільних підручників, тому що Ліла не хотіла тримати її в своєму домі. Батько останнім часом лютився, що вона тільки й робила, що читала.

Ріно ж її захищав. Коли знову виникало питання про вступний іспит, між ним і його батьком починалися безперервні сварки. Ріно в той час було близько шістнадцяти років, він був дуже нервовий хлопець, і він починав свій бій для того, щоб отримувати платню за роботу, яку він робив. Його міркування були такими: я встаю о шостій годині; я приходжу в магазин і працюю до восьмої вечора; я хочу, щоб мені платили. Але ці слова ображали й батька, й мати. У Ріно було ліжко, щоб спати, було що їсти, чому ж він хотів грошей? Його завдання полягало в тому, щоб допомагати родині, а не збіднювати її. Але хлопець наполягав на тому, що це несправедливо стосовно нього, що він гне спину так, як і батько, а не отримує за це ані копійки. Тоді Фернандо Черулло відповів з напускним спокоєм: «Я плачу тобі вже зараз, Ріно, я плачу тобі сторицею, навчаючи тебе певної професії: найближчим часом ти не будеш нічого вміти, як тільки налагодити каблуки або ранти або поміняти підшву; твій батько все, що він знає, передає тобі, і незабаром тобі також доведеться це робити, опанувати правила мистецтва, щоб зробити повноцінне взуття». Але ця плата в формі навчання для Ріно була недостатньою, тому вони й сварилися, особливо за вечерею. Він починав говорити про гроші, а закінчував сваркою з приводу Ліли.

– Якщо ти будеш мені платити, то я подумаю про її навчання, – казав Ріно.

– Навчання? А я навчався?

– Ні.

– А ти навчався?

– Ні.

– Тоді чому ми повинні навчати твою сестру, яка є жінкою?

Це майже завжди закінчувалися ляпасом для Ріно, який в тій чи іншій формі, навіть ненавмисно, був нешанобливим стосовно свого батька. Хлопець без сліз вибачався – бридким голосом.

Ліла мовчала під час цих дискусій. Вона про це мені ніколи не оповідала, але в мене складалося враження, що в той час, як я ненавиділа свою матір, а я дійсно її люто ненавиділа, вона робила все, щоб не мати нічого спільного з батьком. Вона казала, що він був сповнений доброти, казала, що, коли він перераховував, що він робив для неї, казав, що він чув, як його друзі розповідали про те, що його донька найрозумніша людина в районі, казав, що, коли були її іменини, він приносив їй гарячий шоколад у ліжко і чотири печива. Але цього було мало, він не поділяв її точку зору, не розумів, чому вона повинна навчатися. Знову й знову повертався до фінансових можливостей: сім'я була велика, вона ледь зводила кінці з кінцями завдяки маленькому магазину, були також дві незаміжні сестри Фернандо, а ще й батьки Нунції. Тож говорити про навчання було те саме, як розмовляти зі стіною, врешті-решт, і її мати дотримувалася такої ж думки. Тільки брат думав по-іншому і мужньо боровся з батьком. І Ліла, з причин,

яких я не розуміла, була переконана, що Ріно переможе. Він отримає платню й направить її в школу за свої гроші.

- Якщо необхідно внести суму, я її сплачу, - пояснювала вона мені.

Вона була впевнена, що брат дав би гроші на шкільні підручники і навіть на ручки, пенали, кольорові олівці, мапу земських півкуль, фартух і бантик. Вона обожнювала його. Вона мені казала, що після навчання хотіла б заробити багато грошей і зробити свого брата найбагатшою людиною в районі.

Багатство в останньому класі початкової школи стало нашою ідеєю фікс. Ми говорили про це, як у романах говорять про пошук скарбів. Ми казали: коли ми станемо багатими, то зробимо це, зробимо те. Нам здавалося, що багатство було приховано десь у районі, в сейфах, в яких після відкриття ми побачили сяйво багатства, а вони очікують тільки на те, щоб ми їх знайшли. Потім, не знаю, з якою причини, все змінилося, і ми почали асоціювати навчання з грошами. Ми думали, що ми будемо багато вчитися, щоб потім писати книги, і книги зроблять нас багатими. Багатство завжди було золотим сяйвом монет, що зберігалися в незліченних сейфах, але, щоб його досягнути, достатньо було б навчання та написання книги.

- Ми напишемо її разом, - сказала одного разу Ліла, і це сповнило мене радості.

Можливо, ця ідея виникла, коли вона з'ясувала, що автор «Маленьких жінок» заробила стільки грошей, що могла переказати частину свого багатства сім'ї. Але я б не стала клястися. Ми розмірковували про це, я сказала, що ми могли б почати відразу ж після вступного іспиту. Вона погодилася, тому що не могла супротивитися. Коли у мене було багато чого, що треба було вивчити, також уроки в другій половині дня зі Спаньюоло у вчительки, вона мала більше вільного часу, тому вона почала працювати й написала роман без мене.

Мені стало зле, коли вона принесла його мені, щоб я прочитала, але я нічого не сказала, хоча стримувала розчарування й очікувала великої насолоди. Там було близько десяти квадратних аркушів, складених і скріплених швацькою шпилькою. Була обкладинка, розмальована олівцями, я пам'ятаю назву.

Роман називався «Блакитна фея» та був дуже захопливим, там було багато складних слів. Я сказала їй, що треба дати його прочитати вчительці. Вона відмовилася. Я благала її, запропонувала сама його віднести. Переконана, вона кивнула.

Одного разу, коли я була в домі Олів'єро на уроці, скористалася тим, що Джильйола пішла в туалет, і витягнула «Блакитну фею». Я сказала, що цей гарний роман написала Ліла і що Ліла хотіла дати його прочитати. Але вчителька, яка протягом останніх п'яти років хвилювалася про все, що стосувалося Ліли, крім її поганої поведінки, холодно відповіла:

- Скажи Черулло, що краще було б, коли б вона вчилася для отримання свідоцтва, а не гаяла час.

І, взявши роман Ліли, вона залишила його на столі, навіть не подивившись на нього.

Таке ставлення мене спантеличило. Що ж трапалося? Вона розсердилася на матір Ліли? Цей гнів вона поширила також і на Лілу? Було шкода грошей, яких батьки моєї подруги не хотіли дати їй? Я не зрозуміла. Через декілька я обережно запитала, чи вона прочитала «Блакитну фею». Вона відповіла незвичайним тоном, загадково, ніби тільки вона і я могли по-справжньому це зрозуміти.

- Ти знаєш, що таке плебс, Греко?

- Так: плебеї, трибуни плебеїв, Гракхи.

- Плебс - це дуже негарно.

- Так.

- І якщо хтось хоче залишитися плебсом, він, його діти, діти його дітей, він ні на що не заслуговує. Забудь про Черулло та думай про себе.

Вчителька Олів'єро ніколи нічого не говорила про «Блакитну фею». Ліла запитувала мене декілька разів, потім здалася. Вона сказала похмуро:

- Тільки-но в мене буде час, я напишу про щось інше, цей не був добрим.

- Цей був прекрасним.

- Цей був поганим.

Але вона стала менш жвавою, особливо в класній кімнаті, ймовірно, тому що вона зрозуміла, що Олів'єро більш її вже не хвалила, а навпаки, декілька разів демонструвала свою незадоволеність її бравурною поведінкою. Коли були змагання в кінці року, результати ще покращилися, але без нахабства, як це було одного разу. Наприкінці дня директор представив тих, хто залишився в змаганнях, - Лілу, Джильйола й мене - та запропонував дуже складне завдання, придумане ним особисто. Джильйола і я дуже втомилися, так і не отримавши результату. Ліла замінила, як зазвичай, свої очі на дві шпари, що вона завжди застосовувала. Була останньою, хто капітулював. Вона сказала соромливим тоном, незвичайним для неї, що це завдання не можна вирішити, тому що в тексті помилка, але вона не знає яка. Все пекло вирвалося на волю, тому що Олів'єро влаштувала їй велику прочуханку. Я бачила струнку Лілу перед класною дошкою, з крейдою в руці, дуже бліду, коли вона потрапила під шквал поганих фраз. Я відчувала страждання, я не могла витримати тремтіння її нижньої губи й збиралася розплакатися.

- Якщо ви не знаєте, як розв'язати завдання, - холодно закінчила Олів'єро, - ви не кажете: завдання з помилкою, ви кажете: я не в змозі розв'язати це завдання.

Директор мовчав. Наскільки я пам'ятаю, так закінчився цей день.

Незадовго до іспиту для отримання свідоцтва про закінчення початкової школи Ліла спонукала мене зробити ще одну з багатьох речей, яку я сама ніколи б не наважилася зробити. Ми вирішили не йти в школу, а прогулятися за межі нашого району.

Цього ніколи не траплялося. Наскільки я пам'ятаю, я ніколи не віддалялася від білих чотириповерхових будівель, від двору, від церковного приходу, від садів, у мене ніколи не було бажання зробити це. По сільській місцевості безперервно проходили потяги, проходили автомобілі й вантажівки вгору і вниз по широкій автостраді, але я навіть не можу згадати жодного випадку, щоб я запитала саму себе, свого батька, вчительку: куди ідуть автомобілі, вантажівки, потяги, в які міста, в який світ?

Ліла також ніколи не виявляла особливого зацікавлення, але цього разу вона все організувала. Вона сказала мені, щоб я повідомила матері, що після школи ми всі підемо до нашої вчительки, щоб відсвяткувати закінчення навчального року, і, хоча я намагалася нагадати їй, що вчительки ніколи не запрошували всіх нас, дівчат, до себе додому для святкування, вона сказала, що тому ми й повинні були так сказати. Подія здавалася б настільки великою, що жоден з наших батьків не наважився б піти в школу й запитати, чи це правда, чи ні. Я повірила їй, як зазвичай, і зробила так, як вона сказала. В мене вдома всі повірили, не тільки мій батько й мої брати, а й моя мати.

Напередодні вночі я не могла спати. Що було за межами району, уздовж його дивовижного периметра? Позаду нас був густо засаджений лісистий пагорб і декілька будівель за блискучими рейками. Перед нами, за автострадою, була дорога з вибоїнами, що йшла вздовж ставків. Праворуч, коли ми вийшли за ворота, простягалася сільська місцевість без дерев під величезним небом. Зліва був тунель із трьома арками, але, якщо піднятися до залізничної колії, у погожі дні можна було побачити за окремими невисокими будинками та мурами з туфу та густою рослинністю блакитну гору з однією більш низькою вершиною та другою трохи вищою, що називається Везувій, і це був вулкан.

Але нічого з того, що ми мали перед очима щодня, або могли бачити, піднявшись на пагорб, не справляло на нас враження. Ми звикли зі шкільних підручників говорити з великою компетенцією про те, чого ми ніколи не бачили, що було невидимим, і це збуджувало нас. Ліла казала, що саме в напрямку Везувію було море. Ріно, який ходив туди, розповідав їй, що це була блакитна вода, що відблискувала, найкраще видовище. У неділю, особливо літньої пори, але часто навіть взимку він бігав з друзями купатися, і обіцяв взяти її з собою. Звичайно, він був не один, який бачив море, його бачили й інші, кого ми знали. Одного разу він розмовляв з Ніно Сарраторе та його сестрою Марізою та заявив беззаперечним тоном, що він вважає нормальним ходити туди досить часто, щоб з'їсти таралло та морепродукти. Навіть Джильйола Спаньоло була там. У неї, Ніно, Марізи були, на щастя для них, такі батьки, які дозволяли дітям далекі прогулянки, не тільки короткі прогулянки в парку навпроти церковного приходу. Наші були не такими, то в них не було часу, то не було грошей, то

не було бажання. Це правда, що мені здавалася пам'ять про море неясною блакиттю, моя мати відвезла мене туди зовсім маленькою, коли треба було посипати морським піском хвору ногу. Але матері я мало вірила та погоджувалася з Лілою, яка про це нічого не знала, що й я про це нічого не знаю. Таким чином, вона запланувала зробити, як Ріно, – вирушити в дорогу самій. Вона переконала мене, щоб я її супроводжувала. Завтра.

Я встала рано, зробила все, начебто повинна була піти в школу, взяла суп з хліба в гарячому молоці, портфель, фартух. Я чекала, як зазвичай, Лілу біля воріт, але замість повернути вправо ми перейшли через автостраду та пішли ліворуч, у бік тунелю.

Був ранній ранок, а вже добре припікало. Був сильний запах землі й трави, що сушилися на сонці. Ми пробралися через високі кущі непримітними стежками, що вели до рейок. Дійшовши до опори електропередач, ми зняли наші фартухи та поклали їх у портфелі, які сховали в кущах. Потім ми швидко пройшли через сільську місцевість, ми знали її дуже добре, та полетіли дуже збуджені по схилу, що привів нас до захисної огорожі тунелю. Арка праворуч була чорнісінька, як смола, ми ніколи не були в такій темряві. Ми взялися за руки та пішли. Це був довгий прохід, світлове коло виходу здавалося далеким. Після того як ми звикли до темряви, оглушені гуркотом кроків, побачили струмочки сріблястої води, що поволі стікали по стінах, великі калюжі. Ми йшли дуже напружені. Потім Ліла вигукнула та сміялася, як довго не стихав вибухлий звук. Після того настала моя черга кричати та сміятися. З того моменту ми не робили нічого іншого, а тільки кричали, разом і окремо: сміх і крики, крики і сміх, для задоволення, щоб почути, як воно посилюється. Напруження спало, почалася подорож.

У нас попереду було ще так багато годин, протягом яких жоден з членів нашої родини не буде нас шукати. Коли я думаю про задоволення бути вільною, я думаю про початок цього дня, коли ми вийшли з тунелю та опинилися на прямій дорозі, кінця якої не можна було побачити неозброєним оком, все це погоджувалося з тим, що Ріно казав Лілі, її треба було всю подолати, щоб дійти до моря. Я відчувала радість під впливом невідомого. Нічого подібного до спуску в підвал або підйому до будинку дона Акілле. Сонце було в хмарах, сильний запах гару. Ми йшли протягом тривалого часу між повалених стін, зарослих бур'янами, малоповерхових домів, з яких долинали голоси на діалекті, іноді звуки труби. Ми побачили коня, що сходив обережно вниз по насипу та з іржанням ішов по дорозі. Ми побачили молоду жінку, яка виглядала з балкона та розчісувала волосся щільним гребінцем проти вошей. Ми побачили багато дітей, які перестали грати та грізно дивилася на нас. Ми також побачили товстого чоловіка в майці, який вийшов зі зруйнованого будинку, розстібнув ширінку та показав нам пеніс. Але ми цього не злякалися: дон Нікола, батько Енцо, іноді дозволяв нам погладити свого коня, діти в нашому дворі також були сопливими, а ще там був старий дон Мім?, який показував нам свою погану річ кожного разу, коли ми поверталися зі школи. Принаймні, протягом трьох годин ходьби по головній дорозі ми не побачили нічого особливого, що б відрізнялося від того, з чим ми стикалися кожного дня. І я не відчувала жодної відповідальності за правильний шлях. Ми трималися за руки, йшли пліч-о-пліч, але мені, як завжди, здавалося, ніби Ліла йшла на десять кроків вперед і точно знала, що робити, куди йти. Я звикла відчувати себе другою в усьому, тому я була упевнена в ній, вона завжди була першою, все було абсолютно ясно: темп, підрахунок часу, щоб піти й повернутися, шлях, щоб

дійти до моря. Я відчувала, щоніби все в її голові впорядковане так, що в усьому світі ніхто й ніколи не буде в змозі зробити там розлад. Я відмовлялася від себе радістю. Я пам'ятаю, м'яке світло, що, здавалося, виходило не з неба, а з глибин землі, але, якщо побачити його на поверхні, воно буде бідним, некрасивим.

Потім ми почали втомлюватися, відчували спрагу та голод. Про це ми не подумали. Ліла сповільнила крок, я також. Я здивувалася двічі або тричі, коли вона дивилась на мене так, начебто розкаювалась у тому, що змусила мене скоїти погане. Що відбувалося? Я зауважила, що вона часто озиралася, і також почала озиратися. Її рука почала потіти. Вже довгий час у нас позаду не було тунелю, який був кордоном району. Шлях, що ми вже пройшли, здавався більш приязним, ніж той, що відкривався перед нами. Люди здавалися абсолютно байдужими до нашої долі. В той же час навколо нас поширювався пейзаж запустіння: пом'яті бідони, обвуглена деревина, каркаси автомобілів, колеса візків з виламаними спицями, напівзруйновані меблі, іржавий металобрухт. Чому Ліла озиралася? Чому вона перестала говорити? Що було не так?

Я придивилася краще. Небо, що на початку було дуже високим, тепер знизилося. Позаду нас воно ставало зовсім чорним, там були густі важкі хмари, що спочивали на деревах, крізь них проривалися стовпи світла. Попереду нас, навпаки, світло було ще сліпучим, але, ніби оточене з боків пурпурно-сірим кольором, що хотів його задушити. Почувся далекий грім. Я злякалася, але те, що найбільше налякало мене, це вираз обличчя Ліли, новий для мене. Її рот був відкритий, очі широко розплющені, вона нервово дивилася вперед, назад, убік і стискала мене дуже сильною рукою. Можливо, задавалася я питанням, вона боїться? Що з нею відбувається?

Впали перші краплі, вдарили в пил дороги, залишаючи невеликі коричневі плями.

- Повертаємося, - сказала Ліла.

- А море?

- Це занадто далеко.

- А дім?

- Також.

- Тоді ми йдемо до моря.

- Ні.

- Чому?

Я бачила, що вона заклопотана, чого я ніколи раніше не бачила. Було щось - щось, що було на кінчику язика, але не могла змусити себе сказати це - чому раптом вона вимагала, щоб затягти мене швидесенько додому? Я не розуміла: чому ми не йдемо далі? У нас був час, море було не далеко, незалежно від того, чи ми поверталися б додому, чи рухалися б вперед, ми

так само вимокли б, коли б пішов дощ. Це була схема міркувань, що я дізналася від неї, і я була вражена тим, що вона її не застосувала.

Світло-фіолетове світло розколало чорне небо, заgrimіло сильніше. Ліла штовхнула мене, хотіла мене переконати, щоб я бігла в напрямку нашого району. Піднявся вітер, краплі ставали все густішими, протягом декількох секунд вони перетворилися на водоспад. У жодної з нас не виникла ідея шукати сховища. Ми бігли осліплені дощем, одяг швидко намок, її босі ноги в зношених сандалях погано тримали її на тепер уже брудній землі. Ми побігли щодуху.

Потім ми вже більше не могли, ми призупинили біг. Блискавка, грім, лавина дошової води бігла по краю дороги, гучні вантажівки пролітали повз нас, піднімаючи брудні хвилі. Ми подолали дорогу в швидкому темпі, серце калатало, спочатку під зливою, а потім під слабким дощем, нарешті під сірим небом. Ми промокли до нитки, волосся прилипло до черепа, сині губи, перелякані очі. Ми знову пройшли тунель, а також сільську місцевість. Ми ледве доторкалися до чагарників, важких після дощу, змушуючи їх тремтіти. Ми знайшли портфелі, вдягнули на мокрий одяг сухі фартухи та вирушили додому. Напружена, потупивши очі, Ліла більше не давала мені своєї руки.

Ми незабаром зрозуміли, що все минуло не так, як ми планували. Небо почорніло над районом, коли ми повинні були виходити зі школи. Моя мати пішла в школу з парасолькою, щоб супроводжувати мене на святкування до вчительки. Вона з'ясувала, що мене там не було, що не було жодного святкування. Вона шукала мене протягом кількох годин. Коли я побачила здалеку її тяжко кульгаву фігуру, то негайно залишила Лілу, щоб вона не побачила мене з нею, та побігла їй назустріч. Вона навіть не дала мені нічого сказати. Вона давала мені ляпаси, навіть парасолькою, вигукуючи, що вона мене вб'є, якщо я ще раз зроблю таку річ.

Ліла клялася, що в її домі ніхто нічого не помітив.

Увечері моя мати все розповіла батькові і змусила його бити мене. Він був знервований, насправді він цього не хотів, все закінчилося сваркою між ними. Спочатку він надавав мені ляпасів, а потім, розлютившись на себе, дав мені прочухана. Всю ніч я намагалася зрозуміти, що ж насправді сталося. Ми повинні були піти на море, та не дійшли, ми дарма намагалися це зробити. Відбувся таємничий поворот відносин: незважаючи на дощ, я б продовжувала свій шлях, я відчувала себе далеко від всього та всіх, а відстань – я відкрила це для себе вперше – погасила в мені будь-який зв'язок і будь-яке занепокоєння; Ліла раптом розкаялася в своєму власному плані, вона відмовилася від моря, вона хотіла повернутися в межі нашого району. Я цього не розуміла.

Наступного дня я не чекала її біля воріт, я пішла в школу сама. Ми зустрілися в парку, вона побачила синці в мене на руках і запитала, що сталося. Я знизала плечима, а потім відбулася така розмова.

– Вони тебе тільки били?

– А що я повинна була робити?

– Вони, як і раніше, посилають тебе вивчати латинську мову?

Я виглядала здивованою.

Чи це можливо? Вона потягнула мене з собою, сподіваючись, що мої батьки для покарання не пошлють мене в середню школу? Чи вона повернула мене в поспіху та з лютістю, щоб я уникла цього покарання? Або – запитайте мене сьогодні – вона хотіла в різні моменти й того, й іншого?

17

Ми разом склали іспит для отримання свідоцтва про закінчення початкової школи. Коли вона зрозуміла, що я хотіла би також, щоб мене перевели в старші класи, вона втратила енергію. Так сталося, що одна річ здивувала всіх: з нас двох я склала всі іспити з десятима балами; в свідоцтві Ліли були всі дев'ятки та одна вісімка з арифметики.

Вона не сказала мені жодного слова гніву або невдоволення. Замість цього вона знюхалася з Кармелою Пелузо, дочкою теслі-гравця, начебто для неї мене вже не вистачало. Через декілька днів ми стали тріо, в якому, однак, я, хоча й була першою в школі, як правило, майже завжди була третьою. Вони говорили та постійно жартували одна з другою, або, вірніше, Ліла говорила й жартувала, Кармела слухала й насолоджувалася. Коли ми йшли на прогулянку між церковним приходом і шосе, Ліла завжди була в центрі, а ми по обидва боки. Мені здавалося, що вона все більше зближується з Кармелою, від чого я страждала та відчувала, що мені хочеться повернутися додому.

Останнім часом вона була приголомшена, здавалася жертвою сонячного удару. Було вже дуже жарко, тому ми часто змочували голову в фонтані. Я пригадую її з мокрим волоссям й обличчям, по якому стікали краплі, вона хотіла постійно говорити про те, що буде, коли ми підемо до школи наступного року. Це стало її улюбленим аргументом, а я чинила цьому опір, начебто це була одна з історій, яку вона мала намір написати, щоб стати багатю. Тепер, коли вона говорила, то переважно зверталася до Кармели Пелузо, в якій було свідоцтво з усіма семірками, й вона не склала іспиту, щоб бути переведеною в старші класи.

Ліла вміла дуже гарно розповідати, так все видавалося правдою: школа, куди ми підемо, вчителі, а мене це змушувало сміятися, змушувало хвилюватися. Але одного ранку я її перебила.

– Ліло, – сказала я, – ти не можеш ходити в школу, ти не склала вступного іспиту. Ні ти, ні Пелузо не можете ходити.

Вона розсердилася. Вона сказала, що також буде ходити, з іспитом чи без іспиту.

– Навіть Кармела?

– Навіть.

- Ви не можете.

- Потім побачиш.

Але ці мої слова мали дати їй сильний струс. Від того часу вона перестала розповідати про наше майбутнє навчання в школі й стала мовчазною. А потім, з раптовою рішучістю, вона почала мучити всіх членів сім'ї, кричала, що вона хотіла б вивчати латинську мову, як її будемо вивчати я й Джильйола Спаньюоло. Особливо це стосувалося Ріно, який обіцяв допомогти, але нічого не зробив для неї. Марно було пояснювати їй, що тепер уже нічого не зробиш, вона ставала ще більш нерозсудливою і ще більш поганою.

На початку літа в мене було неприємне враження, що дарма її щось доводити словами. Я бачила, якою вона стала нервовою, якою агресивною, як це було завжди, та я була задоволена, що знову її впізнаю. Але я також відчувала за її старими способами поведінки покарання, що мене непокоїло. Вона страждала, й її муки мені не подобалися. Я вважала за краще, коли вона відрізнялася від мене, була далекою від моїх турбот. І дискомфорт, який я відчувала, коли для мене вона виявилася тендітною, змінювався таємними шляхами на мою потребу в перевазі. Як тільки могла, обережно, особливо коли з нами була Кармела Пелузо, я знаходила спосіб, щоб нагадати їй, що в мене кращий табель, ніж у неї. Як тільки могла обережно, я натякала, що я піду в середню школу, а вона ні. Перестати бути другою, перемогти її, вперше мені здавалося успіхом. Вона повинна була це помітити й ставала ще більш запеклою, але не зі мною, а зі своєю сім'єю.

Часто, поки я чекала, коли вона спуститься на подвір'я, я чула її крики, що долинали з вікон. Вона вигукувала образливі слова на найпоганішому вуличному діалекті, такі непристойні, що, коли я їх чула, мені спадало на думку, що її треба було б закликати до порядку та поваги, мені здавалося неправильним, що вона таким чином ставиться до дорослих, навіть до брата. Звичайно, батько, швець Фернандо, коли слухав це протягом п'яти хвилин, ставав розлюченим. Але й на всіх інших батьків часами находила лють. Тим більше що її батько, коли вона його не провокувала, був хорошою людиною, доброзичливим, великим роботягою. Він був схожий обличчям на актора, якого звали Рендольф Скотт, але без будь-якої вишуканості. Він було більш грубим, жодних яскравих кольорів, у нього була чорна борода, що сягала очей, сильні широкі та короткі руки, брудні в кожній складці та під нігтями. Він охоче жартував. Іноді, коли я приходила в гості до Ліли, він стискав мого носа між великим і вказівним пальцями та вдавав, що хоче його відірвати. Він хотів, щоб я повірила в те, що він його вкрав і тепер мій ніс став бранцем у його пальцях, але хоче втекти та повернутися на моє обличчя. Через це я вважала його забавним. Але якщо Ріно, або Ліла, або інші діти змушували його бути сердитим, я, почувши його ще на вулиці, також лякалася.

Я не знаю, що сталося одного дня після обіду. Гарячої пори року ми залишилися на свіжому повітрі до вечері. Цього разу Ліла не з'являлася, я пішла покликати її під її вікна, що були на першому поверсі. Я кричала: «сюди, сюди, сюди», а в моєму голосі чулися й низький голос Фернандо, й високий голос його дружини, й настійний голос моєї подруги. Я чітко відчувала, що щось було не на місці, щось, що викликало в мене жах. З вікон долинали вульгарний неаполітанський діалект і грюкіт речей, що розбивалися. Мабуть, це було те саме, що відбувалося в моєму домі, коли

мати сердилася, бо не вистачало грошей, а батько сердився, бо вона вже витратила частину зарплати, що він їй дав. Насправді була суттєва різниця. Мій батько стримувався, навіть коли був розлючений, насильно приглушував голос, запобігаючи вибуху, хоча в нього також набухали і спалахували вени на шиї. Фернандо ж кричав, ламав речі та розпалював внутрішній гнів, він не міг зупинитися, навіть спроби, що робила його дружина, аби зупинити його, ще більш його розлючували, а іноді наприкінці сварки він її навіть бив. Отже, я спробувала покликати Лілу також для того, щоб витягнути її з цієї бурі криків, лайки, шумів спустошення. Я кричала: «сюди, сюди, сюди», але вона – я це чула – не припиняла ображати свого батька.

Нам було по десять років, через деякий час повинно було виповнитися одинадцять. Я ставала дедалі повнішою, Ліла залишалася невеликою на зріст, була дуже худа, легка і струнка. Раптом кричати перестали, а через декілька секунд моя подруга вилетіла з вікна, пролетіла над моєю головою та впала на асфальт позаду мене.

Я залишалася з відкритим ротом. Мені здавалося, що Фернандо продовжує викрикувати жохливі погрози на адресу своєї дочки. Він викинув її, як річ.

Я перелякано подивилася на неї, коли вона намагалася піднятися та подивилася на мене майже з виразом здивування:

– Я нічого не зробила.

Але вона стікала кров'ю, зламала руку.

18

Батьки можуть зробити це або інше для своїх неслухняних маленьких дівчаток. Після цього Фернандо став іще похмурішим, іще працьовитішим, ніж зазвичай. Протягом усього літа часто траплялося, що я, Кармела та Ліла прогулювалися перед його невеликим магазином з майстернею, в той час, коли Ріно завжди вітав нас радісним кивком, швець, поки рука його дочки була рука в гіпсі, навіть не дивився на неї. Було видно, що він був жалкував. Його насильство як батька було нічим, якщо порівнювати його з насильством, поширеним у районі. У барі Солара, у сильну спеку, між програшами та безпробудним пияцтвом часто доходило до відчаю (на діалекті це слово означало «втратити будь-яку надію», а також «бути жебраком»), а потім до биття дубинкою. У власника бару Сільвіо Солара, величезної людини з солідним животом, блакитними очами та високим чолом, під прилавком була темна дубинка, якою він, не вагаючись, бив тих, хто не заплатив за свої напої, хто взяв гроші в борг і не хотів їх повертати, хто укладав якісь домовленості, але не дотримувався їх, і часто йому в цьому допомагали сини, Марчелло і Мікеле, за віком хлопці були, як брат Ліли, але били вони сильніше за батька. Там удари дубинкою завдавалися, отримувалися. Після чого чоловіки поверталися додому озлоблені програшем, алкоголем, боргами, закінченням терміну дії умови, побоями та першим образливим словом звинувачували членів своєї сім'ї, це була ланцюгова реакція образ, що генерувала нові образи.

У розпал цієї довгої пори року сталася подія, що приголомшила всіх, але на Лілу це справило особливе враження. Дон Акілле, жадливий дон Акілле, був убитий у своєму будинку по обіді одного надзвичайно дощового серпневого дня.

Він був на кухні, тільки-но відчинив вікно, щоб впустити свіжого повітря після дощу. Він встав з ліжка, перервавши післяобідній сон. Він був одягнений у дуже зношену світло-блакитну піжаму, на ногах були тільки шкарпетки жовтуватого кольору, почорнілі на п'ятках. Тільки-но він відчинив вікно, йому в обличчя вдарили краплі дощу, а в правий бік шиї, якраз між шелепою та ключицею, вдарив ніж.

Кров бризнула з його шиї та вдарила по мідній каструлі, що була підвішена на стіні. Мідь була настільки блискучою, що кров здавалося чорнильною плямою, з якої – про це мені розповідала Ліла – повільно сочилася чорна смужка. Вбивця – а вона припускає, що вбивцею була жінка, – увійшла без злому, в той час, коли дівчатка та хлопчики були на вулиці, а дорослі, якщо не були на роботі, відпочивали після обіду. Звичайно, вона відчинила двері підробленим ключем. Звичайно, вона мала намір вдарити його в серце, поки він спав, але він не спав, тому вона вдарила його в шию. Дон Акілле озирнувся, з повністю зануреним в шию лезом, з широко розплющеними очима, а кров витікала з нього рікою та стікала по піжамі. Потім він впав на коліна, а потім обличчям на землю.

Вбивство настільки вразило Лілу, що майже щодня, з серйозним виглядом, завжди додаючи нові деталі, вона знову нав'язувала нам цю історію, начебто вона була при цьому присутня. Як я, так і Кармела Пелузо, коли слухали її, лякалися, Кармела навіть не могла спати ночами. У найжахливіші моменти, коли чорна смужка крові стікала по мідній каструлі, очі Ліли ставали двома жорсткими шпарами. Звичайно, вона уявляла собі, що вбивця був жіночої статі, тому що їй було легше ототожнюватися з нею.

У той час ми часто ходили в дім Пелузо, щоб пограти в шашки чи карти, бо це стало пристрастю Ліли. Мати Кармели змушувала нас піти в ідальню, де всі меблі були зроблені її чоловіком, коли дон Акілле ще не прийняв його інструменти та майстерню теслі. Ми сиділи за столом, який стояв між двома буфетами з дзеркалами, та грали. Кармела для мене ставала дедалі більше неприємною, але я вдавала, що я її подруга, принаймні коли була присутня Ліла, насправді в деяких обставинах змушувала її повірити в те, що вона моя найкраща подруга. Натомість синьйора Пелузо була мені дуже симпатичною. Вона працювала на тютюновій фабриці, але вже протягом кількох місяців була безробітною, тому завжди була вдома. Вона не була ані хорошою, ані поганою, просто була веселою людиною, товстою, з великими грудьми, з рум'яними щоками, хоча в неї було мало грошей, вона завжди знаходила щось хороше, щоб мені подарувати. Її ж чоловік здавався мені трохи тихішим. Тепер він працював офіціантом в піцерії та намагався не ходити в бар Солара, щоб не програвати в карти невеликі гроші, що він заробляв.

Одного ранку ми були в ідальні, щоб пограти в шашки, я та Кармела проти Ліли. Ми сиділи за столом, ми з одного боку, вона з іншого. Позаду Ліли та позаду мене й Кармели були ідентичні меблі з дзеркалами. Вони були з темного дерева й обрамлені сувоями. Я дивилася на нас трьох,

віддзеркаленню не було кінця, я не могла зосередитися, тому що мені не подобалися наші зображення чи тому що мене дратували крики Альфредо Пелузо, який в той день був дуже нервовим і лаявся зі своєю дружиною Джузеппіною.

У якийсь момент постукали в двері й сеньйора Пелузо пішла відчиняти. Крики, зойки. Ми всі разом виглянули в коридорі й побачили карабінерів, яких ми дуже боялися. Карабінері схопили Альфредо та потягли його на вулицю. Він розмахував руками, кричав, називав імена дітей, Пасквале, Кармела, Чіро, Іммаколата, він чіплявся за меблі, зроблені власноруч, за стільці, клявся Джузеппіні, що він не вбивав дона Акілле, що він невинний. Кармела відчайдушно плакала, плакали всі, я також плакала. Ліла – ні. У неї був погляд, як декілька років тому, коли вона дивилася на Меліну, але з деякою різницею: тепер, щоб залишатися спокійною, вона начебто була в русі разом з Альфредо Пелузо, який хрипко кричав «а-а-а-а».

Це була найжахливіша з подій, свідками яких ми були протягом нашого дитинства, що справила на мене велике враження. Ліла турбувалася про Кармелу, втішала. Вона сказала їй, що коли це дійсно був її батько, то він зробив добре, щоб вбив дона Акілле, але, на її думку, це був не він: він напевно невинний, і незабаром його випустять з в'язниці. Вони безперервно шепотілися, відходячи далі від мене, щоб я нічого не почула.

Юність

Історія черевиків

1

31 грудня 1958 року з Лілою трапився перший випадок розмиття. Це не мій термін, його завжди використовувала вона, підсилюючи звичайне значення слова. Вона казала, що в такі моменти несподівано починають розчинятися межі людей та речей.

Якось, тієї ночі, нагорі на балконі, де ми святкували прихід нового 1959 року, її раптом вразило та налякало водночас це почуття, яке вона й досі відчуває в собі, не знаючи, як його можна виразити словами. Лише кілька років по тому, одного вечора, у листопаді 1980 року, коли нам обом уже виповнилося по тридцять шість років, ми вже були одружені та мали дітей, вона мені розповіла у подробицях про те, що сталося того дня, що ще з нею було, і вперше ужила це слово.

Незважаючи на те, що стало вже досить морозно, а ми були одягнені у легкі декольтовані сукні, щоб виглядати по-святковому привабливішими, ми залишалися на свіжому повітрі, на балконі одного міського будиночка,

спостерігаючи за чоловіками, які були веселими, рішучими, захопленими святкуванням, іжею та шампанським.

Час від часу спалахували новорічні вогні, організації яких Ліла, як вона сама потім розповідала, присвятила немало часу. Проте затрачені сили були варті того відчуття щастя, яке сповнювало її при спогляданні вогняних спалахів у небі. В якийсь момент, як вона мені потім сказала, не зважаючи на мороз, вона раптово спітніла, їй здалося, що всі навколо кричать занадто голосно і рухаються дуже швидко. Це почуття супроводжувалося нудотою й відчуттям чогось цілком матеріального, що оточувало її, всіх і все, проте без можливості розпізнати, що ж це таке, воно руйнувало обриси людей та речей.

Її серце почало битися так швидко, що, здавалося, просто вистрибне з грудей. Ліла почала відчувати жах від криків людей, які рухалися на терасі серед диму та вибухів. Здавалося, весь цей галас підпорядковується якимось новим і невідомим їй законам. Нудота підступала до горла. Діалект втратив для неї свою звичність, їй стало нестерпно, як у наших горлах слова купалися у слині, охопило почуття відрази до всіх тих рухомих тіл.

Це почуття було настільки шаленим, що її тіло затрусилося від люті. Голову переповнювали думки, які ж ми недовершені істоти, як ми погано складені, маємо заширокі плечі, а руки, ноги, вуха, носи та очі ввижались їй органами потворних істот, які зійшлися з якогось закутку чорного неба. Особливу відразу в неї викликало тіло її брата Ріно, хтозна чому, це ж була як-не-як близька їй людина, яку вона любила та цінувала понад усе.

Здавалося, вона вперше по-справжньому роздивилася його, тіло мало форму кремезної, приземкуватої тварини, яка кричала голосніше за всіх та була найлютішою, найжадібнішою та наймізернішою. Серцебиття все наростало, вона почала задихатися. Було забагато диму, смороду, пахощів, вогняних спалахів.

Ліла намагалася заспокоїтися, говорила самій собі: «Я маю схопити цей струмінь, що проходить крізь мене, та маю викинути його їх геть». Але в якусь мить вона розпізнала, серед всіх тих радісних криків, остаточний вибух, після чого повз неї промайнуло щось на кшталт помаху крила. Хтось продовжував гриміти, та вже не святковими ракетами чи грою в трік-трак, а пострілами з пістолета, в той час як її брат Ріно вигукував нестерпні непристойності на жовтуваті блискавки.

Описавши мені той випадок, Ліла зауважила, що та річ, яку вона називає розмиттям, стала їй зрозумілою саме того разу, хоча в цілому її не можна називати зовсім новою. Наприклад, в неї нерідко бувало відчуття, що вона перевтілювалась в іншу людину, або річ, або число, або склад, відбираючи у них обриси, це почуття тривало впродовж долі секунди. В день, коли батько викинув її з вікна, вона була впевнена, що відчувала саме це. В момент, коли вона летіла в напрямку асфальту, маленькі руді, дуже дружні тваринки перетравлювали вулицю, перетворюючи її на однорідну м'яку речовину. Проте те, що трапилося в ніч Нового року, було для неї вперше. Це було відчуття невідомих істот, які ламали обриси світу і демонстрували свою жакливу сутність. Саме це її збентежило.

Коли Лілі зняли гіпс і її рука була цілком здорова, хоча ще біла-білісінька, її батько, Фернандо, вирішив допустити дівчину до занять у школі, обдумавши це рішення самостійно та передавши через Ріно та свою дружину Нунцію. Школа, яку мала відвідувати дівчина, була з вивчення вже точно не пам'ятаю яких дисциплін, чи то стенографії та машинопису, чи то бухгалтерської справи, чи домогосподарства, а може, й усіх цих трьох предметів разом.

Туди Ліла відправилася зовсім неохоче. Нунцію викликали до школи викладачі, бо дочка часто пропускала заняття без поважної причини, зривала лекції; коли її опитували, вона відмовлялася відповідати, коли мала виконувати завдання, її вистачало максимум на п'ять хвилин, після чого вона починала відволікати однокласників. Одного разу, захворівши на страшну форму грипу, та ще й запустивши хворобу, дівчина, яка відрізнялася міцним здоров'ям, ніби втратила всі свої сили та енергію. Минали дні, а вона не одужувала. Тільки-но вона пробувала повернутися до свого звичного образу життя, правда, блідіша, ніж завжди, хвороба поверталася до неї. Колись, побачивши її на вулиці, я подумала, що зустріла привид зображеної в книзі вчительки Олівієро дівчинки, яка скуштувала отруйних ягід. Після чого з'явилася чутка, що дівчина скоро помре, і це мене неймовірно налякало. Проте Ліла, не зважаючи ні на що, одужала. Але заняття вона пропускала, під приводом поганого самопочуття, і наприкінці навчального року провалила іспити.

Я також почувалася не дуже добре в середній школі. На початку в мене були гарні сподівання, і більш того, якщо я цього й не говорила вголос, я була рада навчатися разом з Джильйолюю Спанюоло, а не з Лілою. Кажучи по секрету, мені було приємно навчатися в школі, в яку ніколи не взяли б її, де я могла би бути найкращою і розповідаючи про яку, я завжди могла б похвалитися. Проте я одразу ж відстала від інших учнів, які виявилися значно розумнішими за мене. Я ніби бовталася у болоті разом з Джильйолюю, ми були такими собі наполоханими власною посередністю тваринками, які боролися круглий рік, щоб не залишитися серед невстигаючих. Залишатися там було нестерпно. У мене почала зароджуватися думка, що без Ліли мені ніколи не стати частиною вузького кола найкращих.

Час від часу на вході я зіштовхувалась з Альфонсо, сином дона Акілле, та при зустрічі ми обоє вдавали, що не знайомі. Я не знала, що йому сказати і як його втішити, думала, що Альфредо Пелузо зробив правильно, вбивши його батька. Мене навіть не могло розчулити те, що він став сиротою, було так, неначе страх, який наганяв на мене дон Акілле, був частково і його провиною. Хлопець завжди був сам по собі, похмурий, у залатаній чорній курточці. Ми навчалися у паралельних класах, і ходили чутки, що він був відмінником. Наприкінці року стало відомо, що він отримав середній бал вісім, це мене зовсім засмутило. Джильйола мала перескладати латину та математику, а я, отримавши шість зі всіх дисциплін, перейшла до наступного класу.

Видаючи табелі, професорка викликала мою маму і сказала їй у моїй присутності, що я склала латину лише завдяки її доброзичливості, але без додаткових приватних занять, наступного року скласти іспит точно не зможу. В той момент я відчувала подвійне приниження: по-перше, мені було соромно, що я не була такою ж розумною і гарною ученицею, як у початковій школі, по-друге, я почувалася ніяково від такої помітної різниці між професоркою, довершеною, сповненою гідності, яка розмовляла чистою італійською, як з «Іліади», мовою, та моєю понівеченою матю, яка розмовляла на неправильному граматишно діалекті, була взута у старі туфлі, та мала поблякле волосся.

Моя мама також була змушена терпіти це приниження. Додому вона повернулася розлюченою, сказала татові, що викладачі не задоволені мною, що їй потрібна допомога по дому, тому я маю покинути навчання. З цього приводу вони ще довго сварилися, та врешті-решт батько постановив, що, оскільки я все таки перейшла в наступний клас, тоді як Джильйола відправили перескладати два предмети, я заслуговую на продовження навчання.

Літо промайнуло непомітно. Я весь час проводила у дворі та на озері з Джильйолю, яка постійно мені розповідала про молодого студента, приставленого до неї репетитором, який, за її словами, по вуха закохався в неї. Я намагалася її слухати, та мені це набридло. Час від часу я бачила Лілу, яка розважалася з Кармелою Пелузо, вона також відвідувала якусь школу, де теж провалилася на іспитах. Я відчувала, що Ліла більше не хоче дружити зі мною, і це мене ще більше пригнічувало, неначе мені хотілось спати. Інколи сподіваючись, що моя мама перестала мене помічати, я просто йшла, лягала в ліжку та дримала.

Одного дня, так лежачи в ліжку, я насправді заснула та раптово прокинулася від відчуття вологості. Зірвавшись, я кинулася у вбиральню, щоб зрозуміти, що трапилось. Там я побачила, що труси забруднені кров'ю. Сповнена жаху від нерозуміння, що трапилось, можливо, ще й побоюючись докорів матері за те, що поранилася, я добре вимилася, випрала і віджала білизну, надягла її мокрою та вийшла на тепле подвір'я. Мое серце неупинно стукало в грудях від острашу.

На вулиці я зустріла Лілу та Кармелу, з якими ми влаштували прогулянку до церковного приходу. Я знову відчувала вологість та намагалася заспокоїти себе думками, що, можливо, це просто ще волога від прання білизна. Коли страх сягнув апогею, я прошепотіла Лілі:

- Я маю тобі сказати одну річ.

- Яку?

- Я хочу сказати це лише тобі.

Схопивши за руку, я намагалася відтягнути її подалі від Кармели, та вона нас переслідувала. Нарешті хвилювання взяло гору, і я вирішила зізнатися їм обом, але зверталася я лише до Ліли.

- Що це може бути? - спитала я.

Кармела знала і все одразу зрозуміла. В неї це вже впродовж року траплялося щомісяця.

- Це нормально, - відповіла вона. - Так влаштований жіночий організм, кілька днів іде кров, може боліти живіт і спина, але потім все проходить.

- Ти в цьому впевнена?

- Так.

Мовчання Ліли мене ще більше зблизило з Кармелою. Та натуральність, з якою вона розповідала те, що знала, привабила мене. Весь день, аж до вечора, я проговорила із нею, переконавшись, що від такого поранення не помирають. Більш того: «Це означає, що ти стала дорослою і здатною народжувати дітей, якщо чоловік покладе тобі у живіт ту свою штуку».

Ліла так і залишалася мовчазною, не сказавши нічого або майже нічого. Ми запитали, чи траплялося з нею те саме. Було видно, що вона вагається, та врешті-решт неохоче відповіла, що ні. Для мене стало відкриттям бачити її молодшою, молодшою, ніж я її коли-небудь сприймала до того. Вона була на шість чи сім сантиметрів нижчою за мене, худюча, а її шкіра залишалася блідою, незважаючи на цілі дні, проведені на сонці і свіжому повітрі. Вона провалила іспити, та в неї ніколи не йшла кров. А ще жоден хлопець не освідчувався їй.

- У тебе теж буде, - сказали ми вдвох вдавано утішливим тоном.

- Мені це байдуже, - відповіла вона. - У мене цього нема, тому що я не хочу, це в мене викликає відразу. Більш того, мені огидні й ті, в кого це є.

Вона забралася йти геть, та потім зупинилася, щоб запитати в мене:

- Як твоя латина?

- Чудово.

- Легко дається?

- Дуже.

Замислившись, вона пробурмотіла:

- Я спеціально завалила іспити. Не хочу більше навчатися в жодній школі.

- І що ж ти робитимеш?

- Те, що мені подобається.

І, залишивши нас посеред двору, вона кудись попрямувала.

Залишок літа ми не бачилися. Я дуже здружилася з Кармелою Пелузо, незважаючи на те що її настрій весь час коливався від надмірних веселощів до надмірних скарг. Вона одразу ж підхопила ту жакливу форму грипу Ліли та

стала цілковитою її копією. Крім того, Кармела намагалася говорити, повторюючи інтонації, вирази, жести Лілі, вона навіть намагалася ходити так само, незважаючи на те, що ззовні вона більше походила на мене: була граційна, пухленька та сповнена здоров'я. Така форма наслідування поведінки мені частково не подобалася, та якоюсь мірою, навпаки, приваблювала. Я коливалася між роздратуванням від такого імітування, яке ввижалося мені карикатурним, і в той же час захоплювалася цим, оскільки трохи розбавлені риси Лілі мене зачаровували. Тож в цілому таке поводження Кармели мене прив'язало до неї. Вона розповідала, якою жадливою виявилася нова школа: як всі її ображали, а викладачі її не помічали. Розказувала, як ходила з мамою та братами провідувати батька у Поджореале і як вони плакали через це. Казала, що її батько був невинним, що вбивство дона Акілле було справою одного темного створіння, яке суміщало в собі щось від чоловіка та в основному від жінки, мешкало разом з мишами та виповзало з глибин каналізації вдень і вночі, щоб зробити свою жадливу справу, після чого тікало назад у підземелля. А ще дівчина раз зізналася, з легкою усмішкою, що закохалася в Альфонсо Карраччі. І, як завжди, після посмішки її очі наповнилися сльозами. Це кохання мучило її та доводило до нестями, який каламбур, дочка вбивці закохалася в сина жертви. Вона тішилася можливістю споглядання хлопця, коли він перетинав подвір'я чи йшов вздовж дороги, і вона не відводила від нього погляду, аж поки він не зникав за горизонтом.

Вона довірила мені найпотаємніші почуття, чим вразила мене й остаточно прив'язала. Кармела заприсяглася, що ніколи й нікому цього ще не казала, навіть Лілі, та мені вона відкрилася лише тому, що їй було несила більше тримати це почуття в собі. Мене вабила така її драматичність. Після цього зізнання ми стали обговорювати різні можливі варіанти її захоплення. Та школи відкрилися знов, після канікул, і в мене вже не вистачало часу вислуховувати її історії.

Яка ж вийшла чудова історія. Навіть Лілі не вдалося б так вдало її розповісти.

3

Почався наступний складний період у моєму житті. Я погладшала, на грудях, з-під шкіри почали виступати дві тверді кульки, під пахвами та внизу живота з'явилося волосся, а в цілому я стала сумною та нервовою. Напруження від навчання все наростало, попереднє вивчення теорії ніяк не допомагало розв'язувати задачі чи приклади, фразам латини, здавалося, нема ні початку ні кінця. Коли тільки випадала можливість, я зачинялася у вбиральні та роздивлялася себе голою.

Я більше не впізнавала себе. В мене наростала підозра, що я змінилася аж занадто, врешті-решт я почала в собі помічати свою маму, яка шкутильгає та косить очима, здавалося, що мене більше ніхто не любить. Я часто плакала ні з того ні з сього. Мої груди, між тим, з твердих перетворилися на більші та м'якші. Я постійно відчувала страх і свою залежність від внутрішньої похмурої сили, яка мною керувала зсередини.

Одного ранку на виході зі школи мене перестрів Джино, син аптекаря, і супроводжував, ідучи по вулиці і кажучи, що, на загальну думку всіх його товаришів, мої груди не справжні, що я підкладаю вату. Він це казав і посміхався. Зауважив, що він заклався на двадцять лір, що вони справжні. Врешті-решт сказав, що дасть десять з них мені в разі виграшу, але для цього я маю показати йому, що там насправді нема вати.

Це прохання мене дуже налякало, я не знала, як реагувати. Тому підсвідомо прибігла до звичної манери поведінки Ліли:

- Давай десять лір.

- Чому, я виявився правим?

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=24151393&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.